

KULTURMILJÖ-
RAPPORT

2022:06

Karolina Kegel

ARKEOLOGI VID SÄVE FLYGPLATS

KULTURMILJÖUNDERLAG INFÖR PLANPROGRAM

GÖTEBORGS
STADSMUSEUM

KULTURMILJÖUNDERLAG: ARKEOLOGI VID SÄVE FLYGPLATS

v. 1.0 2022-10-05

Kulturmiljörapport 2022:06

Beställarens dnr 22/0519

Kulturförvaltningens dnr 0952/20

Beställare: Stadsbyggnadskontoret

Västra Götalands län, Göteborgs stad

Text och research: Karolina Kegel

Foto: Författaren, där annan fotograf ej anges.

Kartor och stadsplaner: Stadsbyggnadskontoret och lantmäteriet med bearbetning av författaren

Omslag: Tre fornlämningsmiljöer: Miljö nr 9 (ovan t v), miljö nr 16 (ovan t h), miljö nr 13 (underst)

Göteborgs Stadsmuseum

Norra Hamngatan 12, SE-411 14 Göteborg

Tel: +46 (0)31-368 36 00

stadsmuseum@kultur.goteborg.se

KULTURMILJÖUNDERLAG INFÖR PLANPROGRAM

ARKEOLOGI VID SÄVE FLYGPLATS

INNEHÅLL

INLEDNING	7
Bakgrund	7
Syfte och uppdrag	7
Analysområde och avgränsning	7
Metod	8
Befintligt skydd av fornlämningar	11

TIDIGARE UNDERLAG OCH ANALYSER	13
Arkeologiska utredningar	13
Kulturhistorisk inventering av den byggda kulturmiljön	14

LANDSKAPSUTVECKLING OCH ARKEOLOGISK KRONOLOGI	16
Fornlämningarnas relation till landskapet	16
Stenålderns landskap	16
Bronsålder och järnålder	18
Historiska vyer och siktlinjer	18

ANALYS OCH VÄRDERING: DELOMRÅDE 1-4	22
--	-----------

Delområde 1	22
Karaktärisering av områdets lämningar	22
Fornlämningsmiljöer	22
Viktiga siktlinjer och visuella sammanhang	22
Särskilt bevarandevärda miljöer	25

Delområde 2	26
Karaktärisering av områdets lämningar	26
Fornlämningsmiljöer	26
Viktiga siktlinjer och visuella sammanhang	26
Särskilt bevarandevärda miljöer	29
Övriga miljöer/objekt	29

Delområde 3	32
Karaktärisering av områdets lämningar	32
Fornlämningsmiljöer	32
Viktiga siktlinjer och visuella sammanhang	32
Särskilt bevarandevärda miljöer	34

Delområde 4	36
Karaktärisering av områdets lämningar	36
Fornlämningsmiljöer	36
Viktiga siktlinjer och visuella sammanhang	36
Särskilt bevarandevärda miljöer	39

SAMMANFATTANDE VÄRDERING	41
Bevarandevärda miljöer, siktlinjer och viktiga vyer	41

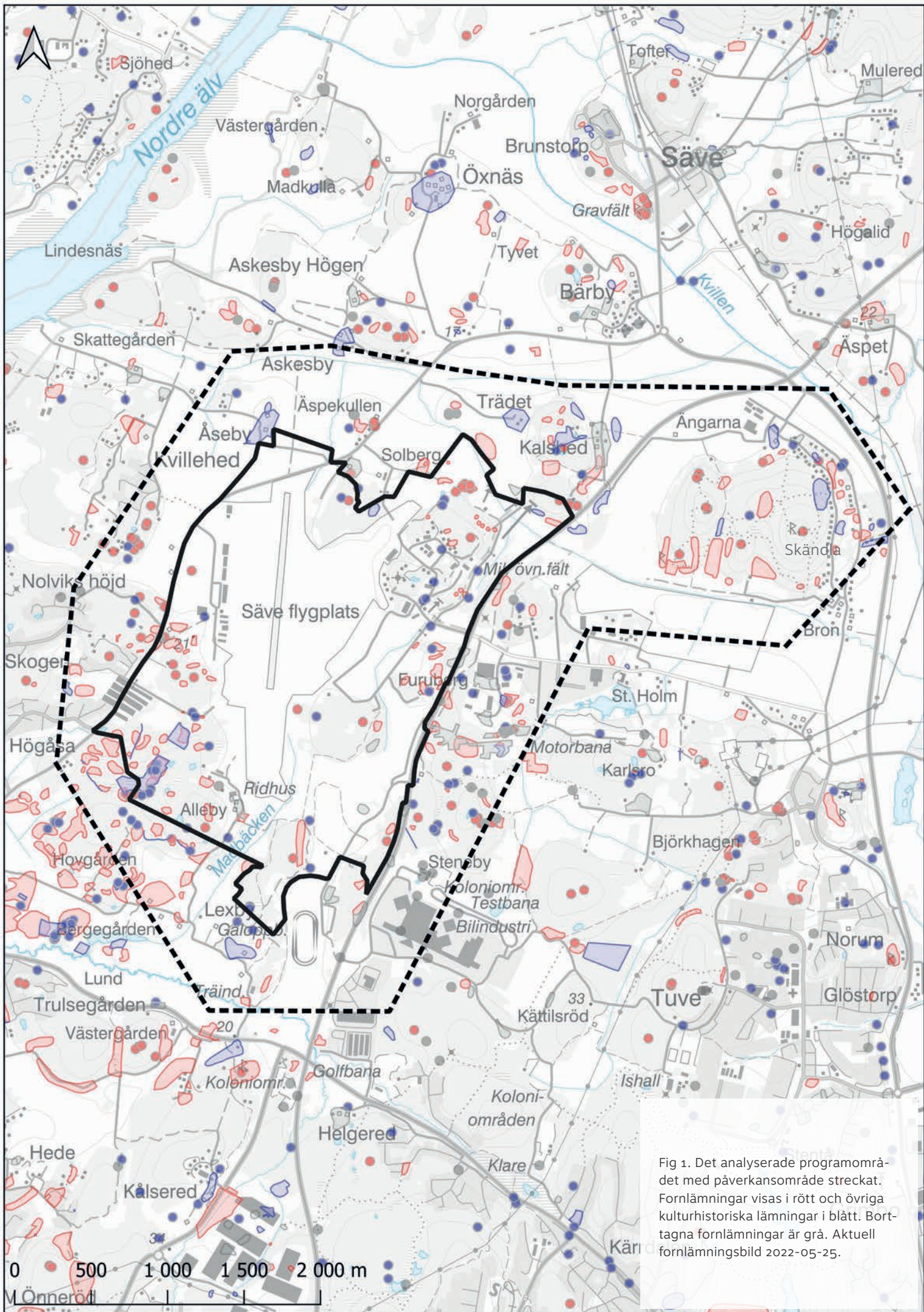
PÅVERKAN OCH HÄNSYNSBEHOV	42
Bedömning av risk för påverkan och hänsynsbehov	43
Generella hänsynsbehov	44
Påverkan på närområdet	44

KÄLLOR

46

**BILAGA 1.
SAMTLIGA LÄMNINGAR**

**BILAGA 2.
LÄMNINGAR INOM SÄRSKILT
BEVARANDEVÄRDA MILJÖER**

INLEDNING

BAKGRUND

Detta kulturmiljöunderlag är framtaget med anledning av Program för Säve flygplats.

Under 2019 sökte Castellum Väst AB planbesked för området kring Säve flygplats med syfte att utveckla området för nya verksamheter och samtidigt behålla flygplatsverksamheten. Byggnadsnämnden beslutade i februari 2020 om positivt planbesked under villkor att ett planprogram togs fram för att närmare undersöka områdets förutsättningar. Programmet har sedan utökats, framför allt med mark som ägs av Göteborgs stad.

I programarbetet har identifierats behov av ett antal olika fördjupade utredningar för att skaffa mer kunskap, kunna föreslå en lämplig användning och utformning samt för att kunna beskriva konsekvenserna av en utveckling av programområdet. I utredningsskedet har ett större område legat till grund för programarbetet än den slutliga programområdesavgränsningen.

Denna rapport utgör ett fördjupat underlag för arkeologi och har tagits fram som en del av planprogrammet. Utredningen är beställd av Stadsbyggnadskontoret och genomförd av Göteborgs stadsmuseum. Stadsbyggnadskontoret och Göteborgs stad har initialt medverkat i inriktning och kravspecifikation för utredningen, medverkat under framtagan-

det samt granskat och godkänt den slutliga rapporten som underlag för Program för Säve flygplats

SYFTE OCH UPPDRAG

I maj 2022 gav Stadsbyggnadskontoret i uppdrag åt Göteborg stadsmuseum att genomföra en arkeologisk värdering och analys av kulturlandskapet utifrån de fornlämningar och fornlämningsmiljöer som berörs inom programområdet. Analysen utgör en av flera fördjupningar av olika typer av kulturmiljöer inom programområdet.

Syftet med kulturmiljöunderlaget är förbättra planeringsförutsättningarna genom att tydliggöra de arkeologiska värdena och därmed underlätta för såväl framtagande som genomförande av programmets tänkta åtgärder. Resultatet ska också fungera som underlag i kommande detaljplanearbete.

Underlaget ska:

- Analysera och värdera innehållet i befintliga utredningar och fältstudier
- Beskriva områdets arkeologiska **typ/särart**
- Beskriva vilken **påverkan** en exploatering har på de arkeologiska värdena
- Beskriva vilka **hänsyn** som bör tas i förslag till kommande exploatering inom programområdet
- Värdera vad som är viktigt att **bevara** och varför

- Bedöma hur exploatering inom planområdet påverkar **närområdets** fornlämningar

I uppdraget ingår att väga samman resultatet från de fyra delområden som definierats i de arkeologiska utredningar som genomförs och presentera analysen i lättfattliga framställningar med en tydlig sammanfattning.

ANALYSOMRÅDE OCH AVGRÄNSNING

Programområdet är beläget mellan Björlanda och Säve och utgörs av en ca 520 hektar stor yta med Säve flygplats i centrum. Största delen av området ägs av Castellum, medan övrig mark i huvudsak utgörs av kommunal-ägd mark. Ett mindre antal fastigheter ägs av Fortifikationsverket respektive av privata markägare.

Området utgörs av hårdgjorda ytor kring flygplatsområdet med start- och landningsbanor, bebyggelse och mindre verksamhetsområden. I anslutning till dessa finns omfattande plana gräsbevuxna ytor. Det öppna flygplatsområdet omges av ett varierat landskap med både öppna och småskaliga jordbruksmarker, kuperade skogbeklädda ytor och samlad äldre jordbruksbebyggelse. I östra delarna ligger på en delvis skogsklädd höjd f.d Kungliga Göta flygflottiljens område med äldre militärhistoriskt anknuten bebyggelse, samt söder därom museiområdet Aerozeum. I sydöst finns ett omfattande område med bl a ridverksamhet av olika slag.

Påverkansområde

Utifrån uppdragets formulering analyseras även ett område omkring programområdet, i syfte att bedöma om och hur förändringar inom programområdet påverkar de arkeologiska miljöerna i närområdet (se karta ovan). Påverkansområdet motsvarar det utredningsområde som redovisas i inventeringen av den byggda kulturmiljön (Acanthus 2021, s. 2). Valet av denna avgränsning innebär att underlagen blir jämförbara och att kulturmiljöer från såväl förhistorisk som historisk tid kan sättas i ett gemensamt sammanhang.

METOD

Arbetet har bestått av sammanställning av material utifrån tidigare underlag, fältbesök, visualisering och analys i GIS-miljö samt bedömning och värdering av fornlämningsmiljöer utifrån ovannämnda underlag, analyser och iakttagelser.

Givet områdets storlek och omfattande fornlämningsbestånd har analyserna i huvudsak skett på en nivå där fornlämningsmiljöer snarare än enskilda objekt studerats. Generellt referensområde har varit Göteborgs kommun.

Sammanställning och kulturhistorisk bedömning

Sammanställningen av kulturhistoriska lämningar inom området baseras huvudsakligen på de arkeologiska utredningsrapporter som tagits fram inför programarbetet (Aldén Rudd 2021a; Aldén Rudd 2021b; Aldén Rudd 2022) med komplettering av information från Riksantikvarieämbetets kulturmiljöregister (KMR) samt Göteborgs stadsmuseums arkiv och interna databaser. Sammanställningen av fornlämningar har fokuserat på *typ av lämning, datering samt läge i landskapet*. För närmare beskrivning av de enskilda lämningarna hänvisas till utredningsrapporterna respektive KMR.

Fältiakttagelser: siktlinjer och vyer

Miljöerna har översiktligt besökts i fält för att få en bild av visuella sammanhang mellan lämningar och miljöer. Dessa sammanhang redovisas som *siktlinjer* (mellan punkter i landskapet) eller *vyer* (bredare utsikt från en punkt). Dessa begrepp ska inte sammanblandas med siktfältsanalysen (nedan), som syftar till att beskriva det historiska landskapet och redovisa mer generella eller hypotetiska visuella kopplingar.

Siktlinjer är framför allt av vikt mellan gravmiljöer, då forntidens gravar inte sällan ligger i höjdlägen med syfte att synas och/eller ha utsikt. Vyer används i större grad för att beskriva en helhetsupplevelse av en kulturmiljö eller dess förhållande till omlandet.

Siktfältsanalys och simulering av forntida strandlinjer

En exceltabell med relevanta attributdata för samtliga lämningar har kopplats till shapefiler med lägesinformation om lämningarna, som tillsammans analyserats i GIS-miljö (QGIS 3.16). Fokus i kartanalysen har varit lämningarnas datering samt läge och sammanhang i det historiska och det nutida landskapet. Detta har gjorts med hjälp av visualisering av historiska strandnivåer samt siktfältsanalyser utifrån en laserbaserad höjdmodell (kapitel *Landskapsutveckling och arkeologisk kronologi*).

Siktfältsanalysen visar ett *potentiellt siktfält*, det vill säga vilka områden som syns från en viss punkt i landskapet med utgångspunkt i topografin men utan växtlighet och bebyggelse. Den ska inte sammanblandas med de *siktlinjer och vyer* som bygger på fältiakttagelser (se ovan). I undantagsfall har en hypotetisk siktlinje använts i hänsynsanalysen;

detta anges i så fall i texten.

Analysen baseras på Lantmäteriets laserdata med punkttäthet 0.5-1 punkt/m², som gjorts om till en höjdmodell. Siktpunkten är placerad 1,5 m över markytan. Samma höjdmodell har använts för att visualisera forntida strandlinjer och därigenom få en förståelse för lämningarnas placering i landskapet och relation till varandra. Strandlinjenivåerna baseras på data från SGU samt på Andersson (red). 2005.

Värdering av fornlämningsmiljöer och bevarandevärde

Utifrån ovanstående sammanställningar, analyser och iakttagelser har en bedömning av fornlämningsmiljöernas bevarandevärde gjorts. Bedömningen baseras på miljöernas kulturhistoriska/vetenskapliga respektive pedagogiska/upplevelsemässiga värden, därtill på miljöernas sammansättning och komplexitet. Mer specifikt har miljöer bedömts ha ett högre bevarandevärde om de uppvisar något

Fig 2. Exempel på potentiell siktlinje längs den gamla byvägen från Solbergs övergivna bytomt mot en närliggande grav- och boplatssmiljö. En siktfältsanalys (s. 20) visar en potentiell visuell koppling mellan bytomten och fornlämningarna, men den faktiska siktlinjen mellan platserna är idag begränsad av växtlighet. Foto mot öst.

eller några av följande företeelser:

- Sammansatta miljöer i motsats till enskilda objekt
- Kronologiskt sammanhang eller kontinuitet mellan lämningar i motsats till disparata lämningar
- Olika typer av lämningar representerande samma tidsperiod
- Sammanhang med det historiska kulturlandskapet
- Unicitet

Generellt gäller dock att ingrepp i fornlämning så långt det är möjligt ska begränsas eller undvikas (KML 1 kap. 1 §), oavsett om lämningarna ingår i de särskilt bevarandevärda miljöerna eller ej.

Bevarandeområdenas avgränsning

Områden markerade som särskilt bevarandevärda fornlämningsmiljöer har en ungefärlig utbredning som följer fornlämningarnas lägen inklusive berörd topografi. Huvuddelen av fornlämningarna är inte avgränsade vid arkeologisk förundersökning och deras utbredning på kartan därför ungefärlig. I bevaran-

deområdet bör även *fornlämningsområdet* räknas in (faktuaruta: KML, 2 kap. 2 §).

Bedömning av påverkan och hänsynsbehov

Kartanalys och fältbesök har varit utgångspunkt för att beskriva möjlig påverkan på de arkeologiska värdena utifrån en tänkt exploatering såsom den redovisas i programmets arbetsmaterial (strukturplan). Strukturplanen visar föreslagna exploateringsområden, ej faktisk planerad bebyggelse.

Underlagets bedömning fokuserar på de arkeologiska miljöernas läsbarhet, integritet och eventuella upplevelsevärden, inklusive visuella sammanhang. I relation till detta bedöms också vilka hänsyn som bör tas i syfte att värna fornlämningsmiljöerna och undvika negativ påverkan.

Påverkan och hänsynsbehov har primärt bedömts för de särskilt bevarandevärda fornlämningsmiljöer som redovisas. I andra hand, och mer översiktligt, har påverkan på övriga fornlämningar samt på fornlämningsmiljöer inom påverkansområdet bedömts.

Figur 3. Grav i form av en domarring – en lämningstyp som alltid uppfyller lagens rekvisit för skydd som fornlämning. Fornlämning (L1970:6407) vid Högstena gård i planområdets nordvästra del. Foto mot nordväst.

BEFINTLIGT SKYDD AV FORNLÄMNINGAR

Fornlämningar är skyddade i Kulturmiljölagen (KML 1988:950; se faktaruta). Det är förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning (KML 2 kap. 6§).

Övriga kulturhistoriska lämningar

I RAÄ:s kulturmiljöregister (KMR) redovisas även så kallade övriga kulturhistoriska lämningar, ofta lämningar tillkomna senare än 1850. Dessa saknar lagskydd enligt KML men bär ändå på kulturhistoriska värden.

Så kallade fyndplatser där enstaka fornfynd hittats kan indikera förekomsten av en boplat, men utgör inte i sig lagskyddade fornlämningar.

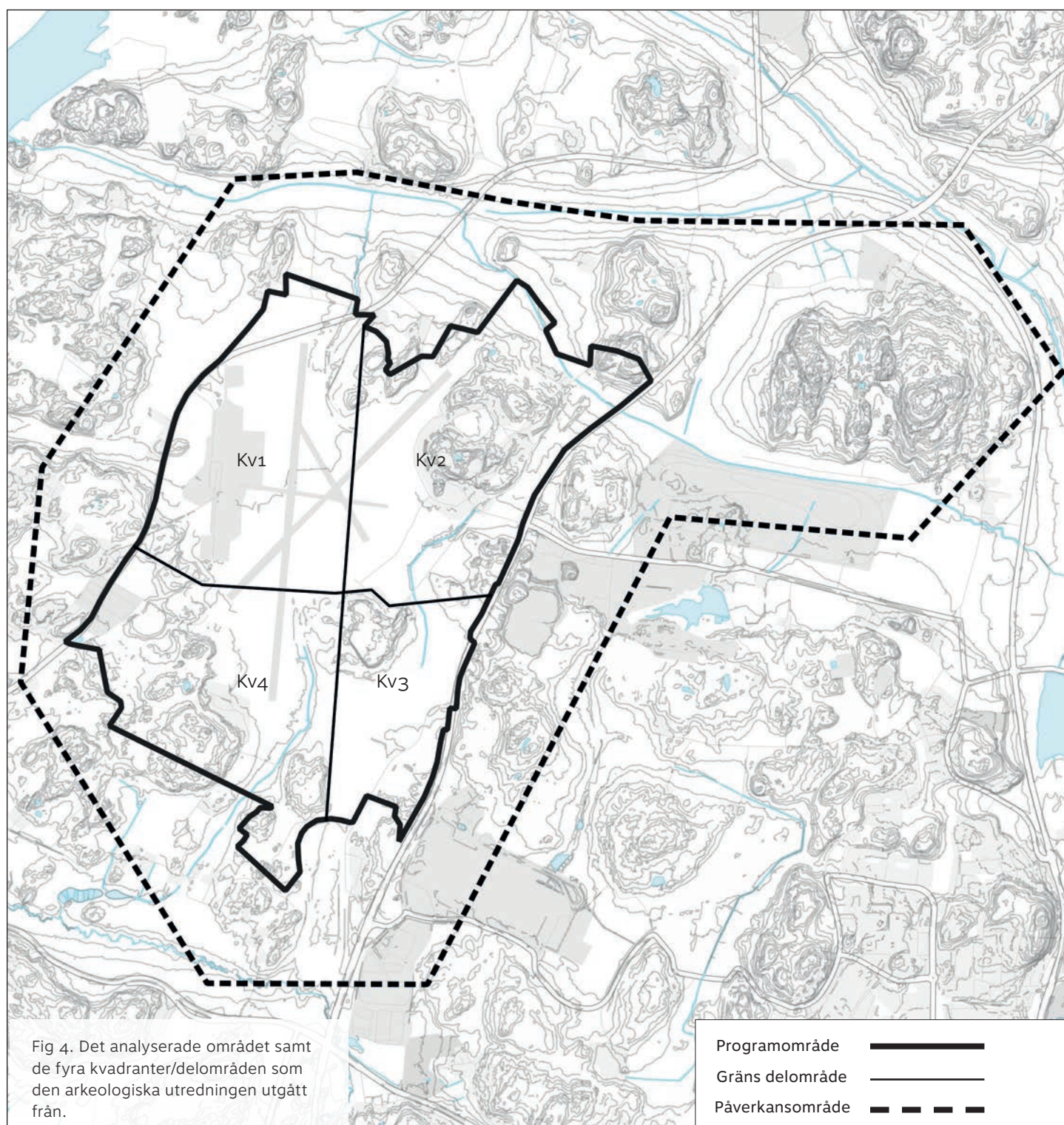
Alla kulturhistoriska lämningar i skogsmark omfattas av den så kallade hänsynsparagrafen (30 §) i Skogsvårdslagen.

Kulturmiljölagen 2 kap.

1 § Fornlämningar är [...] lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna [...]

Fornlämningar är också naturbildningar som ålderdomliga bruk, sägner eller märkliga historiska minnen är knutna till liksom lämningar efter äldre folklig kult.

2 § Till en fornlämning hör ett så stort område på marken, sjö- eller havsbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Detta område benämns fornlämningsområde.

TIDIGARE UNDERLAG OCH ANALYSER

ARKEOLOGISKA UTREDNINGAR

Steg 1

I samband med planprogrammet har arkeologiska utredningar enligt KML genomförts inom området. Rio Göteborg natur- och kulturkooperativ utförde 2021 en utredning steg 1 av hela programområdet med anslutande ytor (Aldén Rudd 2021a). Steg 1 innebär att terrängen inventeras och bedöms okulärt och äldre arkivmaterial studeras för att identifiera fornlämningar synliga ovan mark samt bedöma inom vilka ytor okända fornlämningar mark kan finnas. I utredningen ingick även en kulturgeografisk kart- och arkivstudie med viss värdering av värdefulla kulturlandskap (Connelid 2021, bilaga 2 i Aldén Rudd 2021a).

Utredningsområdet delades in i fyra kvadranter (se karta till vänster), vilka utgör de delområden som studeras i föreliggande kulturmiljöunderlag. Inför utredningen var 85 lämningar inom området redovisade hos RAÄ och ytterligare 30 lämningar fanns i direkt anslutning.

I steg 1 har också resultat redovisats från tidigare arkeologiska utredningar som berört mindre delar av området. Av dessa kan särskilt nämnas den utredning som gjordes 2003 inför en planerad mästerskapsbana i golf, sydväst om programområdet (Rudd & Sandin 2004). Ett mycket stort antal fornlämningar

i Allebyområdet påträffades då, vilket ger en fingervisning om den potentiella mängden okända lämningar under mark i delar av området.

Att ta med sig från utredning steg 1

- Området ligger i en uppseendeväckande fornlämningsrik del av kommunen. På flygplatsområdet möts de tre socknarna Björlanda, Säve och Tuve som alla tre är mycket fornlämningstäta. Boplatser och gravar dominerar.
- Landskapets variation och höjd över havet innebär att kulturhistoriska lämningar från samtliga historiska perioder från äldsta stenålder ända in i vår tid kan förväntas inom området.
- Värdefulla kulturmiljöer med spår av det äldre jordbrukslandskapet finns inom området.

Steg 2

Resultaten från steg 1 ledde fram till länsstyrelse-beslut om tre arkeologiska utredningar, steg 2 (se karta till höger). I steg 2 undersöks de ytor där okända fornlämningar kan förväntas med hjälp av maskingrävda sökschakt.

I skrivande stund har två utredningar avslutats. En mindre yta på norra delen av flygflotttiljkullen utreddes separat (Åseby 7:2, Aldén Rudd 2021b). Därpå genomfördes en utredning inom delområde 1 och 2 (Aldén Rudd 2022). Utredning inom delområde 3 och 4 avslutas under sensommar/höst 2022.

Vissa ytor inom områdena har undantagits. Det gäller hårdgjorda ytor i direkt anslutning till start-/landningsbanor och verksamhetsområdet i nordväst; det militära övningsområdet öster om flygflotttiljen samt ett mindre område kring Solberg och Halvegården. Utredningsområdena på kartan är redovisade enligt Länsstyrelsens beslut och skiljer sig något från programområdet.

Att ta med sig från utredning steg 2

- Den begränsade tillgången till flygplatsområdet pga. militär- och flygverksamhet har generellt inneburit få ingrepp i landskapet under 1900-talets andra hälft. Det innebär en stor mängd okända fornlämningar under mark.
- Nypåträffade lämningar utgörs nästan helt av förhistoriska boplatser från sten-, brons- och järnålder.
- Enstaka övriga kulturhistoriska lämningar bedöms som skyddsvärda trots saknat lagskydd.

KULTURHISTORISK INVENTERING AV DEN BYGGDA KULTURMILJÖN

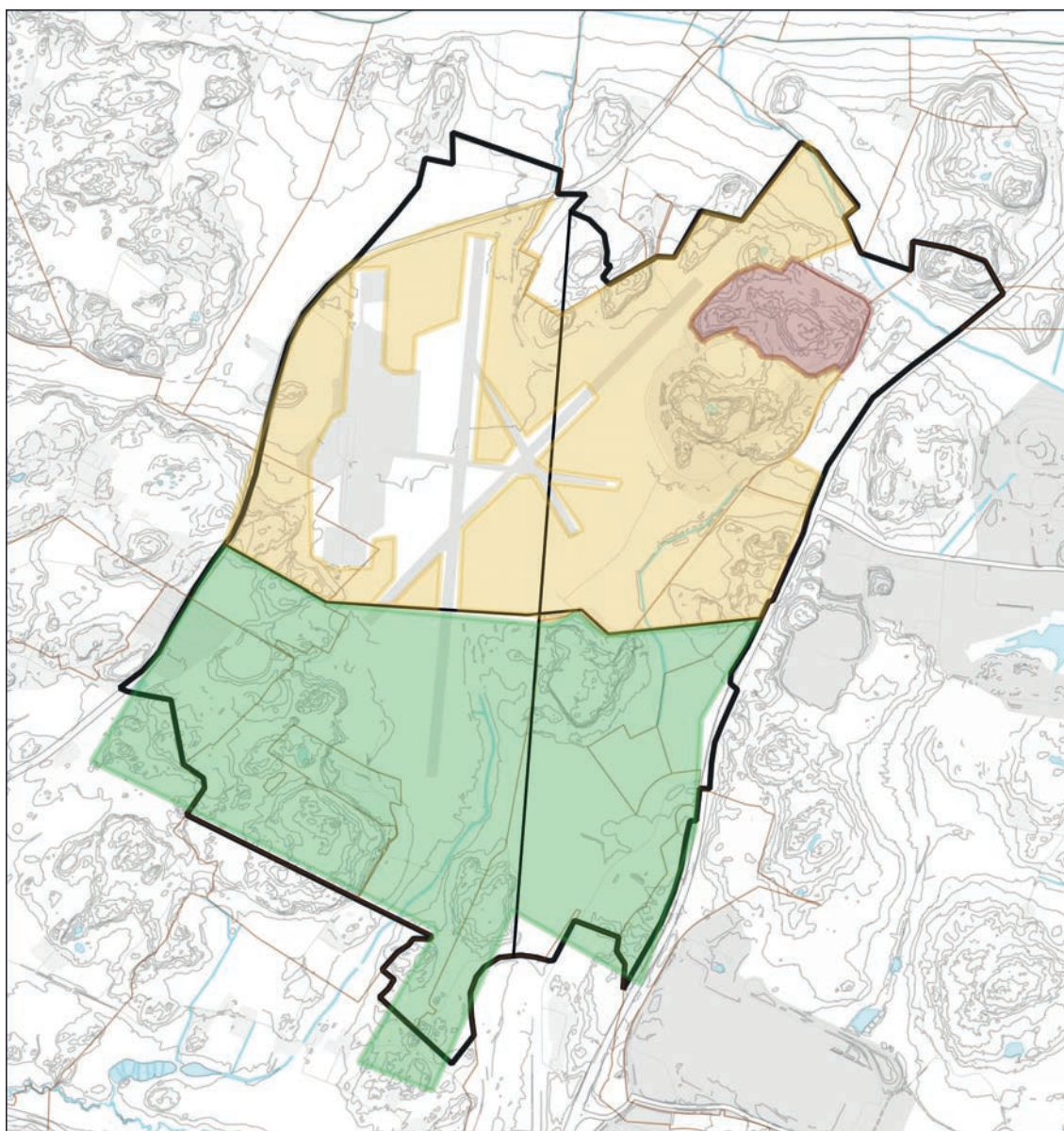
Under 2021 genomförde Acanthus arkitektur & kulturvård en inventering av kulturlandskapet och den byggda kulturmiljön inom ramarna för programarbetet.

Inom eller i direkt anslutning till programområdet ligger de äldre byarna Alleby, Solberg och Åseby med bebyggelse, vägar, hägnader och äldre tomtplatser. Dessa kulturmiljöer sammanfaller delvis med fornlämningarnas lägen. Ytterligare kulturmiljöer identifierades inom viktiga siktlinjer från programområdet. Områdets kulturmiljöer har i stor utsträckning en visuell koppling mellan varandra.

Avgränsningen för det s.k. utredningsområde som analyserats i kulturmiljöinventeringen har använts i det nu aktuella arkeologiska underlaget för att bedöma påverkan på omlandets fornlämningar (se Påverkansområde).

Att ta med sig från kulturmiljöinventeringen

- Dagens landskap avviker inte mycket topografiskt från det historiska
- Olika landskapskaraktärer inom området: öppna/slätthetade och mer småskaliga/kuperade odlingslandskap, skogbeklädda kullar och öppet ytor kring flygplatsområdet
- Landskapets karaktär med stora öppna ytor och anslutande höjdparter skapar visuella sammanhang
- Betoning på de långa siktlinjerna och strategiska vyer mellan kulturmiljöer

- Steg 2, Kv 1, 2 (Aldén Rudd 2022)
- Steg 2, Kv 3, 4 (avslutas hösten 2022)
- Steg 2, Åseby 7:2 (Aldén Rudd 2021b)

Fig 5. Arkeologiska utredningar inom planområdet.

LANDSKAPS- UTVECKLING OCH ARKEOLOGISK KRONOLOGI

FORNLÄMNINGARNAS RELATION TILL LANDSKAPET

Under historien har människor förlagt sina verksamheter till platser i landskapet som uppfyllt deras behov av sådant som resurser och skydd, men också i relation till sociala koder och föreställningar. De förhistoriska lämningarna i Göteborgsområdet förhåller sig på ett mycket konkret sätt till landskapsutvecklingen, eftersom stora delar av området utgjort havsbotten ända fram till bronsåldern. Boplatser har under lång tid placerats i relation till strandlinjen, medan höjdlägen och visuella sammanhang spelat stor roll för var man anlagt gravar.

Den historiska bebyggelsens läge och framväxten av kulturlandskapet under historisk tid beskrivs i tidigare underlag (Acanthus 2021; Connelid 2021).

STENÅLDERNS LANDSKAP **Istidens slut och äldre stenåldern** **(10 000-4000 f Kr)**

Den senaste istidens slut brukar i göteborgsområdet anges till omkring 10 000 f Kr. Hela programområdet ligger under högsta kustlinjen, som i Göteborg ligger 90-100 m över dagens havsnivå (Bergström et al. 2022, s. 45f). Områdets högsta toppar väster om Al-leby ligger ca 50 m över havet.

Issmältning och landhöjning

Efter issmältningen gick landhöjningen mycket fort och en skärgårdsmiljö växte fram. Från ca 9500 f Kr börjar människor bosätta sig på de öar som utgör dagens Hisingen (fig. 6). Kombinationen av salt- och sötvatten i kustlinjen innebär en stor artrikedom vilket ger goda förutsättningar för jakt, fångst och fiske. Under perioden sjunker strandlinjen från drygt 30 m över dagens havsnivå i början av perioden till 19 m över havet ca 8000 f Kr (figur 7).

Postglaciala transgressionen – överlagrade boplatser

Perioden 8000-6000 f Kr karaktäriseras av en värmeperiod med etablering av ädellövskog och en komplicerad strandlinjeförskjutning. Landhöjningen saktar ned medan höjningen av havsnivån fortfarande pågår, vilket resulterar i att tidigare landmassor åter hamnar under vatten. Fenomenet kallas för den postglaciala transgressionen och är specifikt för göteborgskusten med omnejd. På centrala Hisingen höjer sig havet till 22 m över dagens nivå (fig. 8). Boplatser som anlagts före transgressionen på nivåer under 22 m blir överlagrade av grus, sand och lera. Ca 6000 f Kr infaller transgressionsmaximum, efter vilket strandnivån börjar sjunka igen.

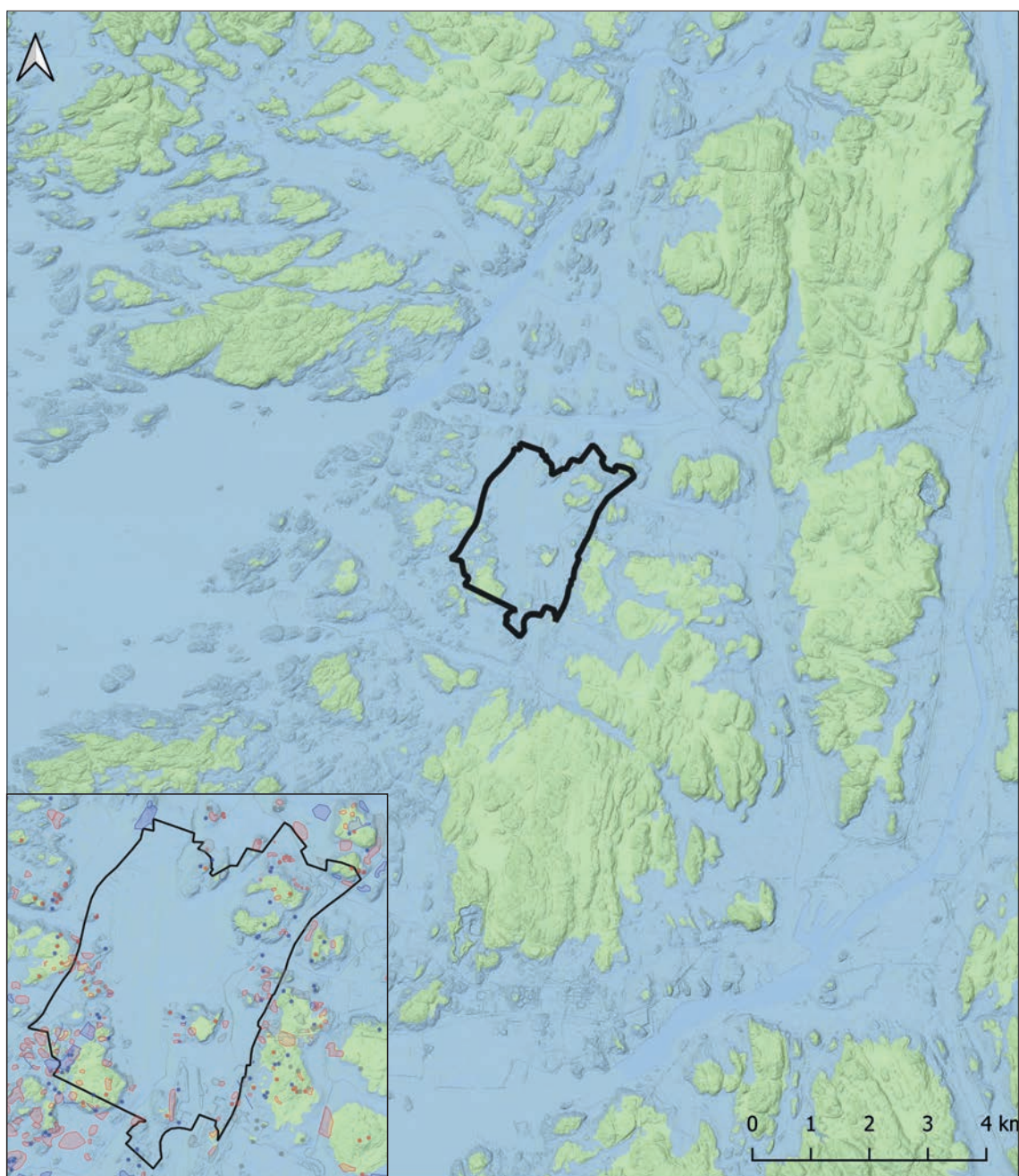
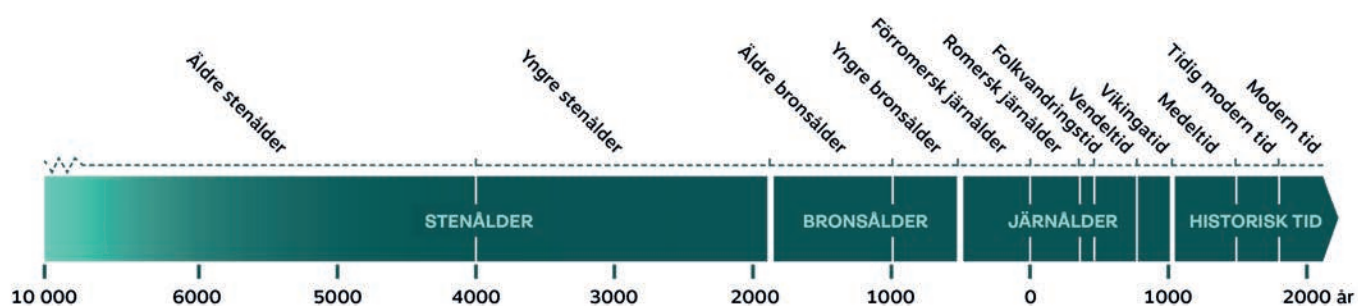

Fig 6. Hisingen under början av äldre stenålder, ca 9500 f Kr. Havet står 30 m högre än idag och större delen av programområdet ligger under vatten. De högsta topparna kring Alleby, flygflottilkullen och Aerozeum sticker upp. Infällt visas programområdet med fornlämningar.

Strandnära lägen

Generellt gäller att boplatserna under äldre stenåldern anlades strandnära, eftersom havet var den främsta källan till föda, men också det självklara transportmediet. Boplatser från perioden kan därför ofta grovt dateras utifrån höjden över havet. Den varierande strandnivån innebär dock att just nivåer kring 18-19 m över havet kan rymma såväl äldre som yngre stenåldersboplatser.

Yngre stenålder (4000-1700 f Kr)

Under yngre stenåldern (neolitikum) blev allt större landytor tillgängliga. Strandnivån sjunker under perioden från 17 till 10 m över havet (fig. 9). Det innebär att i princip hela programområdet utom de nordligaste delarna utgör torra land – i slutet av yngre stenålder även dessa ytor. Hisingen är dock fortfarande uppdelat på större öar och småskär.

Under perioden införs jordbruket med djurhållning och odling. Beteshållningen innebär att människan för första gången omvandlar landskapet i större skala – skogarna blir öppnare och gräsmarkerna fler.

BRONSÅLDER OCH JÄRNÅLDER

Under bronsåldern (1700-500 f Kr) ökar betesdriftens betydelse. Strandlinjen vid bronsålderns början, ca 10 m över dagens nivå, innebär att Holmbäckens och Pansarkvillens dalgångar utgör farbara sund (fig. 10). Programområdet är beläget på norrsidan av en dåtida större ö. Vid övergången mellan brons- och järnålder är området troligen välhävdat, hårt betat och öppet.

Ännu under äldre järnålder (500 f Kr – 550 e Kr) är Pansarkvillen farbar. Sedan bronsåldern har gravar som stensättningar och högar anlagts på höjddpartierna, ofta med långväga utsikt. Under järnåldern etableras de första gravfälten, belägna på impediment och höjder nära boplatserna. Under yngre järnålder (550-1050 e Kr) börjar det historiska kulturlandskapet att etableras. Troligen har de äldsta bystrukturerna rötter ner i denna tid.

HISTORISKA VYER OCH SIKTLINJER

Det historiska landskapet såg annorlunda ut än dagens, men topografin var i princip densamma. Landskapets karaktär med impediment och höjdlägen omgivna av stora låglänta ytor har inneburit långa siktlinjer och breda vyer. Vyerna har hållits öppna tack vare havets nivå under stenåldern, och på grund av det höga betetrycket som höll landskapet öppet under stora delar av brons- och järnålder.

Siktfältsanalys

Trots de öppna ytorna begränsas vyerna på olika sätt av topografin. Siktfältanalysen (fig. 11-14) redovisar potentiella visuella sammanhang som visar hur de olika landskapsrummen hänger samman och därigenom påverkar varandra. Potentiellt visuellt sammanhang innebär att växtlighet och bebyggelse tagits bort i analysen (se Metod, s. 9).

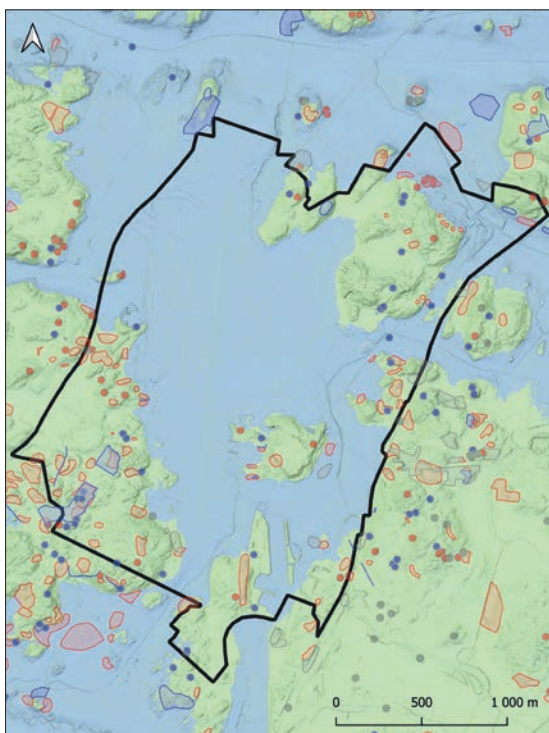

Fig. 7. Strandlinjen ca 8000 f Kr, strax före havsnivåns höjning och den postglaciala transgressionen under mitten av äldre stenålder. Havet står 19 m högre än idag. En stor del av boplatserna ligger nära denna strandlinje, på öar och halvöar.

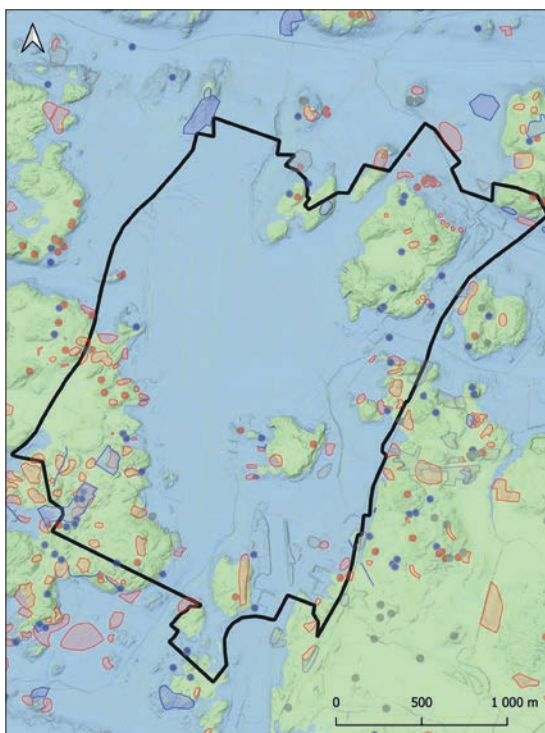

Fig. 8. Strandlinjen ca 6000 f kr, transgressionsmaximum. Havet står 22 m över dagens nivå och tidigare landmassor ligger återigen under vatten.

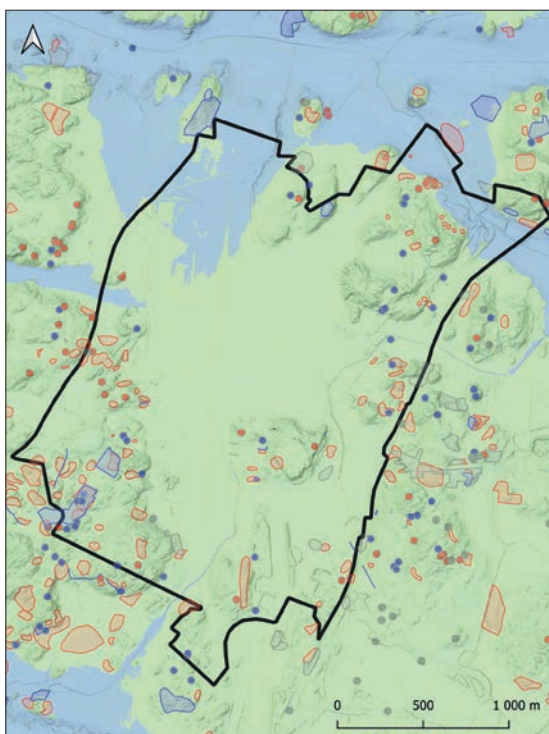

Fig. 9. Strandlinjen under yngre stenålder. Havet står ca 15 m över dagens nivå och flera ytor i norr utgör ännu havsbotten.

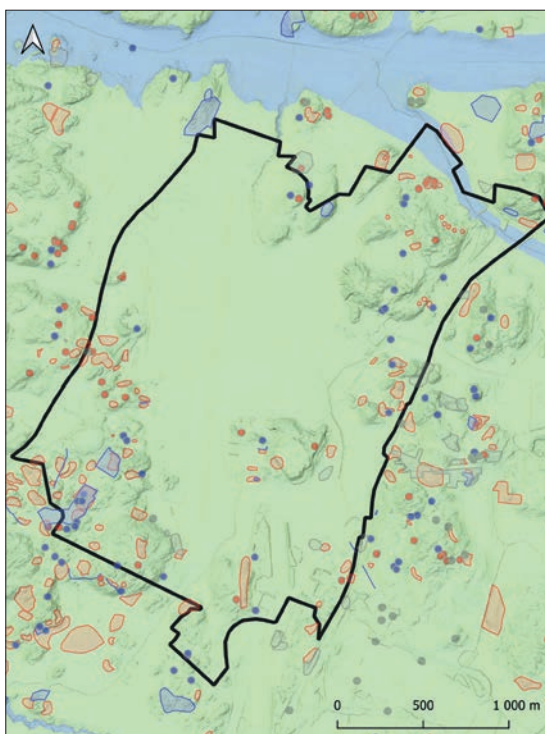

Fig. 10. Strandlinjen under bronsålder, ca 10 m över dagens havsnivå. Holmbäckens dalgång i nordost utgör ett havssund. I övrigt är hela området torrlagt.

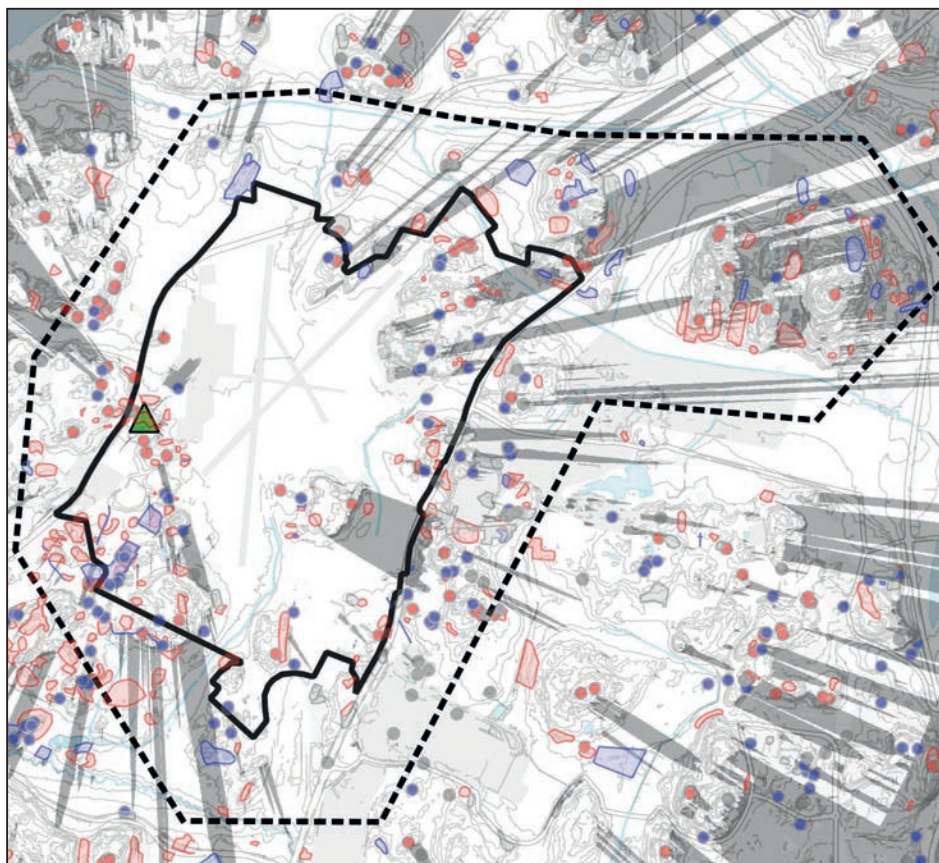

Fig. 11. Siktfältsanalys med utgångspunkt från Högstena (grön triangel). Nästan hela området är synligt från denna punkt, ända bort till Skändlaberget 3,5 km österut.

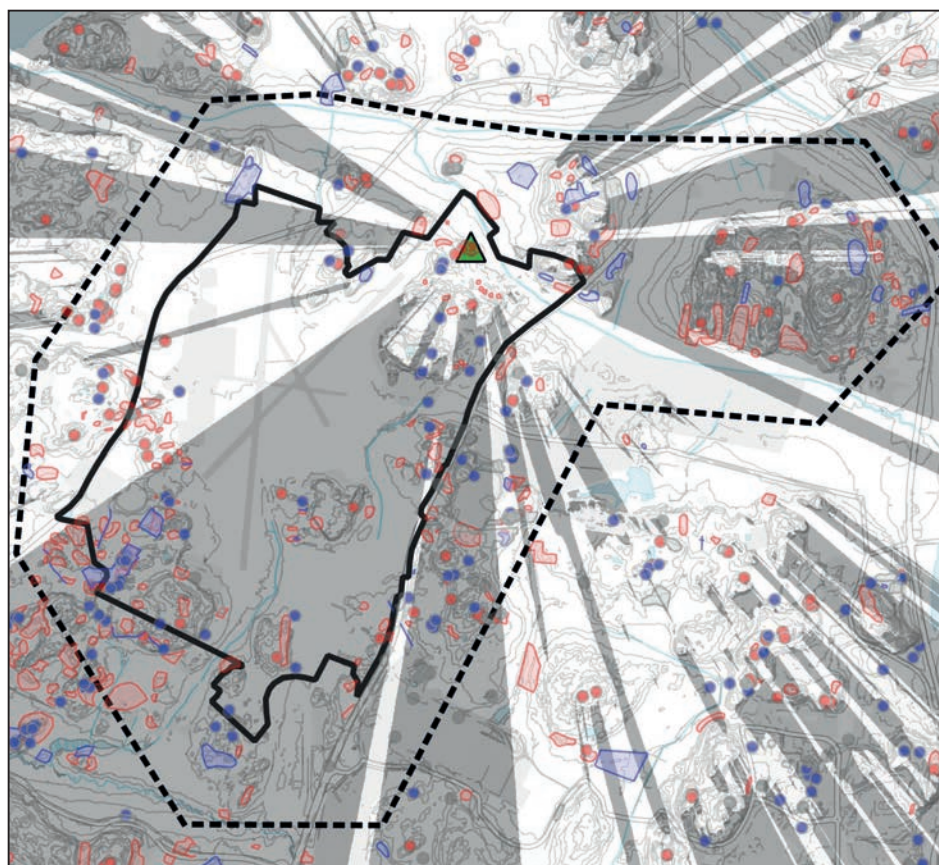

Fig. 12. Siktfältsanalys med utgångspunkt från området strax öster om Solberg (grön triangel). Vyn söderut mot programområdet är kraftigt begränsad, men öppnar sig åt norr och sydväst.

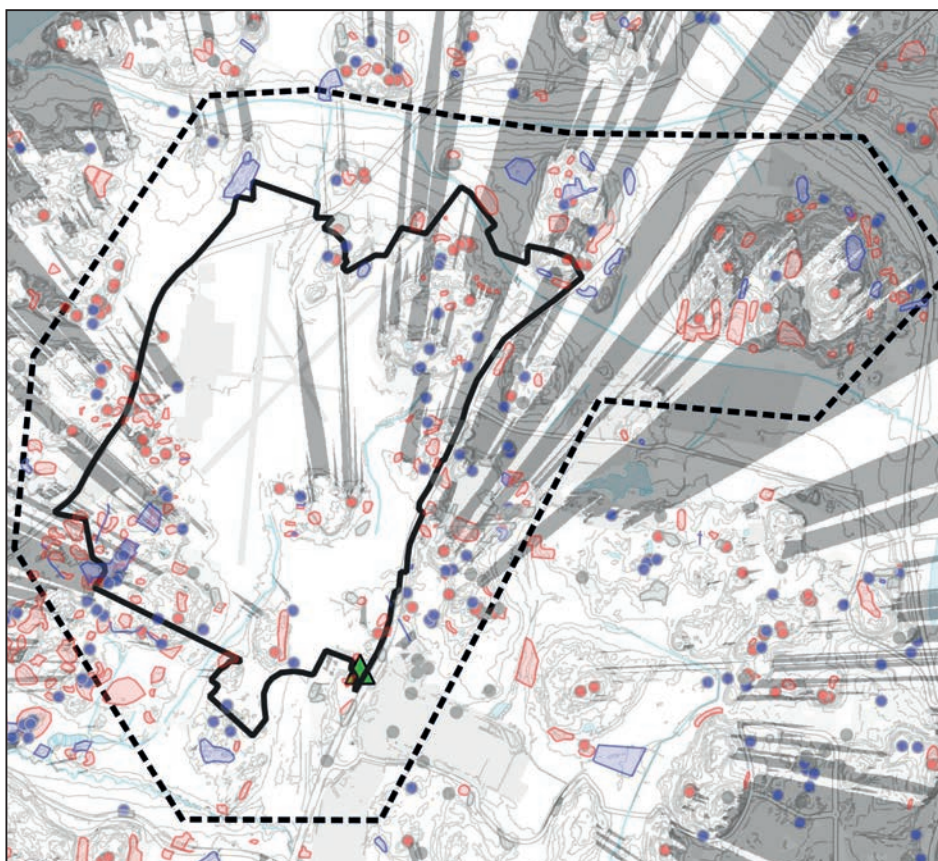

Fig. 13. Siktfältsanalys med utgångspunkt från ekbacken vid galoppbanan (grön triangel). Stora delar av området är synligt från denna punkt, med undantag åt nordost.

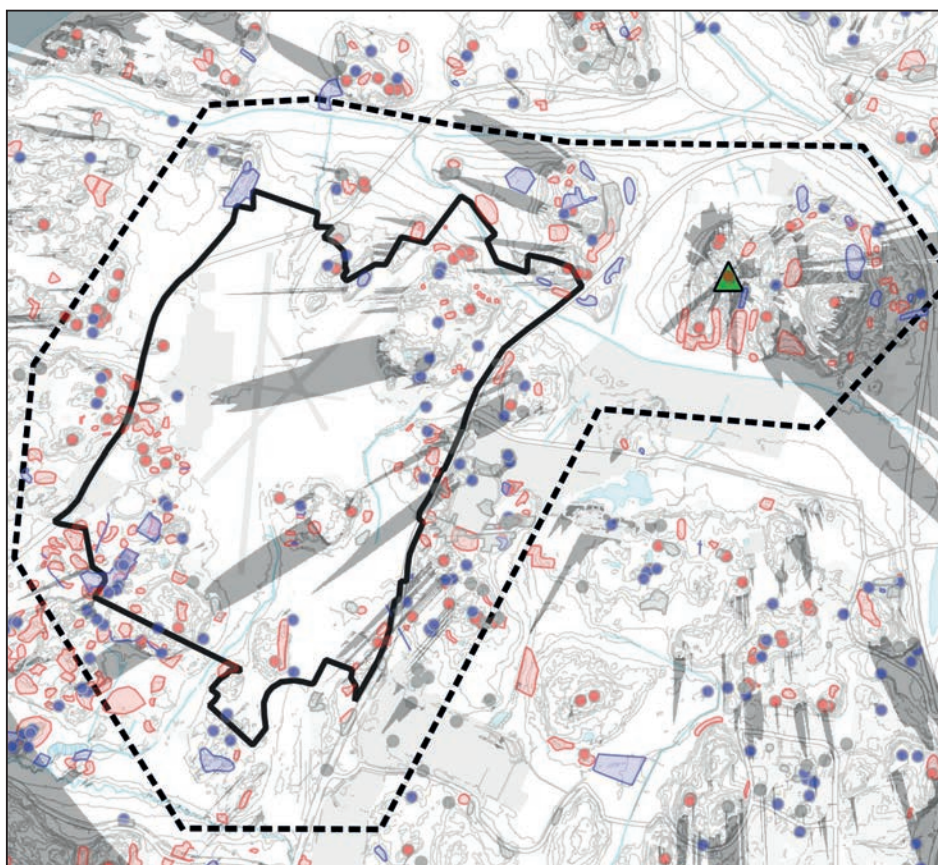

Fig. 14. Siktfältsanalys med utgångspunkt från Skändlaberget, öster om programområdet (grön triangel). Nästan hela programområdet är synligt från denna punkt.

ANALYS OCH VÄRDERING: DELOMRÅDE 1-4

DELOMRÅDE 1

KARAKTÄRISERING AV OMRÅDETS LÄMNINGAR

Områdets fornlämningar ligger huvudsakligen samlade i sydväst. De är belägna på och vid foten av höjder och impediment. Lämningarna karaktäriseras av stenåldersboplatser, ensamliggande gravar från brons-/järnålder respektive gravfält från äldre/yngre järnålder. Av praktiska skäl tas nordligaste delen av område 3 med i analysen.

FORNLÄMNINGSMILJÖER

1. Skålgropar och boplatser. Skålgropslokalen är den enda hållristningen inom programområdet och består av två ytor med sammanlagt 6 skålgropar. Den kan synas isolerad men bör ses i kronologiskt och funktionellt sammanhang med närliggande bronsålderslämningar. I större perspektiv är lämningstypen inte ovanlig på Hisingen – närmaste hållristning med ett stort antal skålgropar ligger strax väster om programområdet.

2. Stenåldersboplatser. Belägna 18-25 m över havet i övergångszonen mellan höjdparter och tidigare odlingsmark, dvs. med ett tydligt förhållande till strandlinjen. Två av boplatserna (L2021:8763, L2021:8764) är överlagrade och kan därför säkert dateras till mellanmesolitikum. Relationen till de öppna, plana ytor som tidigare utgjort vatten går

ännu att förstå där boplatserna ligger i skydd av berget längs en äldre strandlinje.

Enstaka boplatser med brons- och järnåldersdatering förekommer.

3. Gravmiljö. Består av två ensamliggande stensättningar från brons- eller äldre järnålder samt tre gravfält, en domarring och en hög från järnåldern.

Gravarna ligger i huvudsak på höjdparter. Stensättningarna relaterar till bronsålderslämningar strax väster om programområdet där ytterligare gravar och skärvstenshögar ligger längs höjdryggarna.

Gravfälten liksom domarringen och troligen högen hör till mellersta eller yngre järnålder och relaterar visuellt in mot programområdet.

VIKTIGA SIKTLINJER OCH VISUELLA SAMMANHANG

Från höjden där gravfältet L1070:7056 ligger har man en bred vy över det öppna landskapet kring rullbanan, med de anslutande höjderna i norr och öst. På höjderna ligger gravar från delvis samma tidsperioder. En viktig siktlinje går hela vägen bort mot Skändlaberget och dess värdefulla fornlämningsmiljöer (fig. 16-17), som också de omfattar gravar från brons-/järnålder.

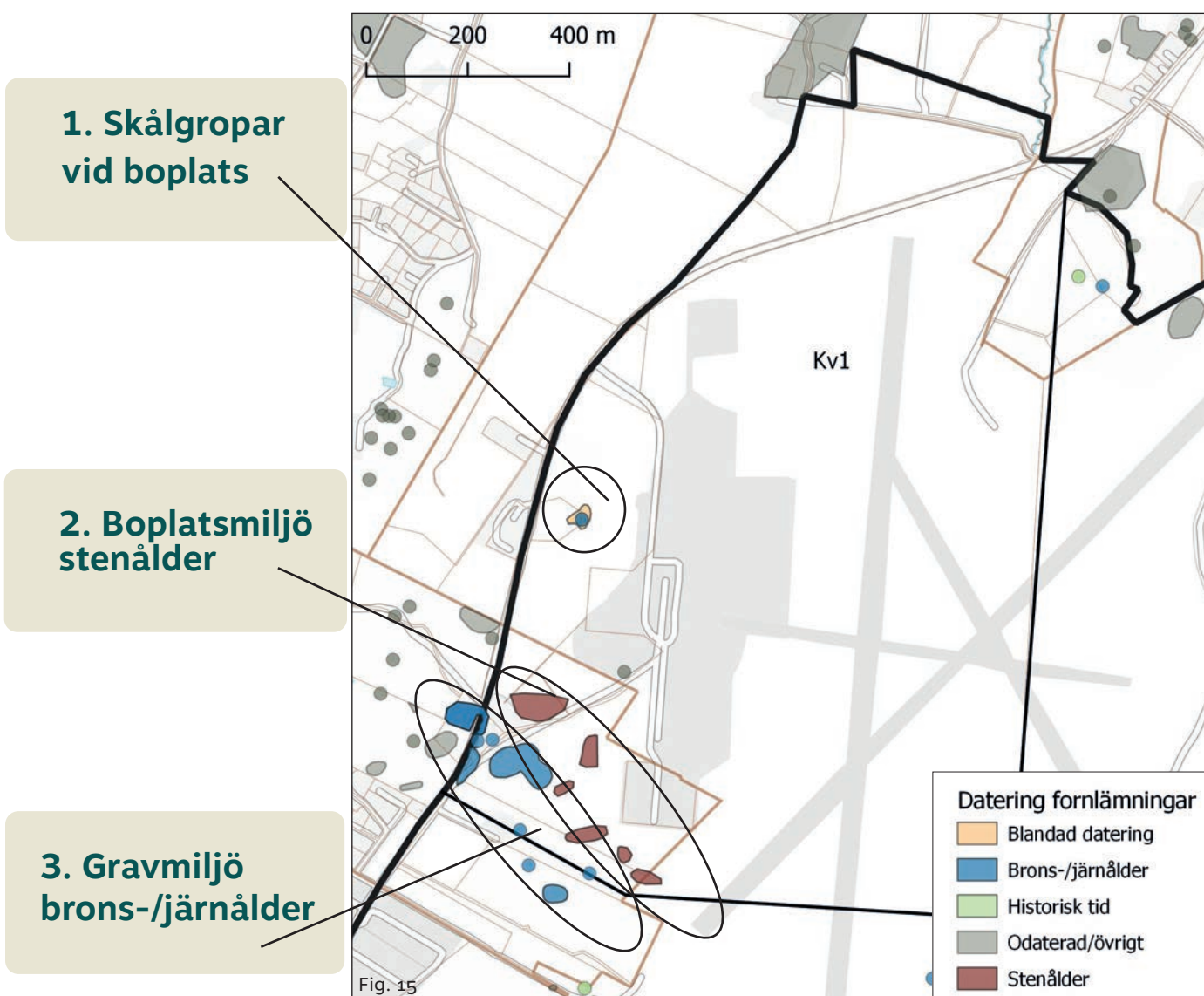

Fig. 16. Siktlinje mot Skändlaberget i horisonten. Foto från gravfält L1970:7056 , mot väst-nordväst.

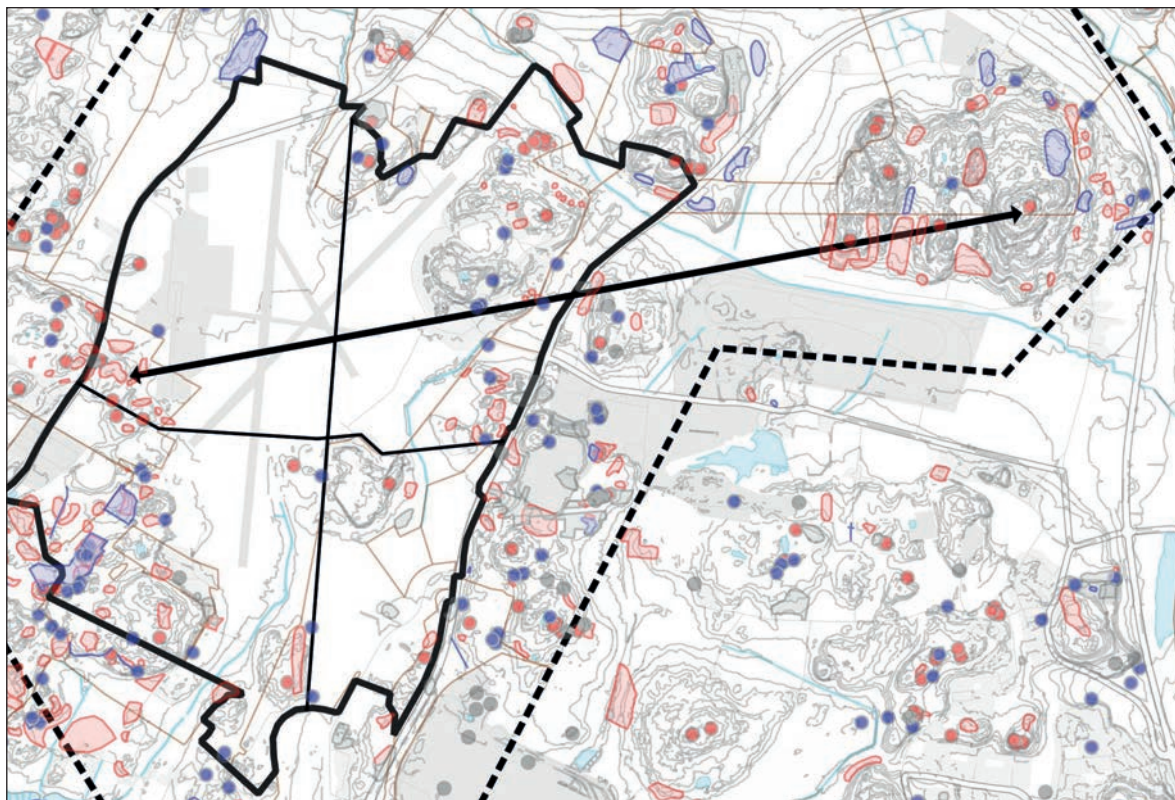
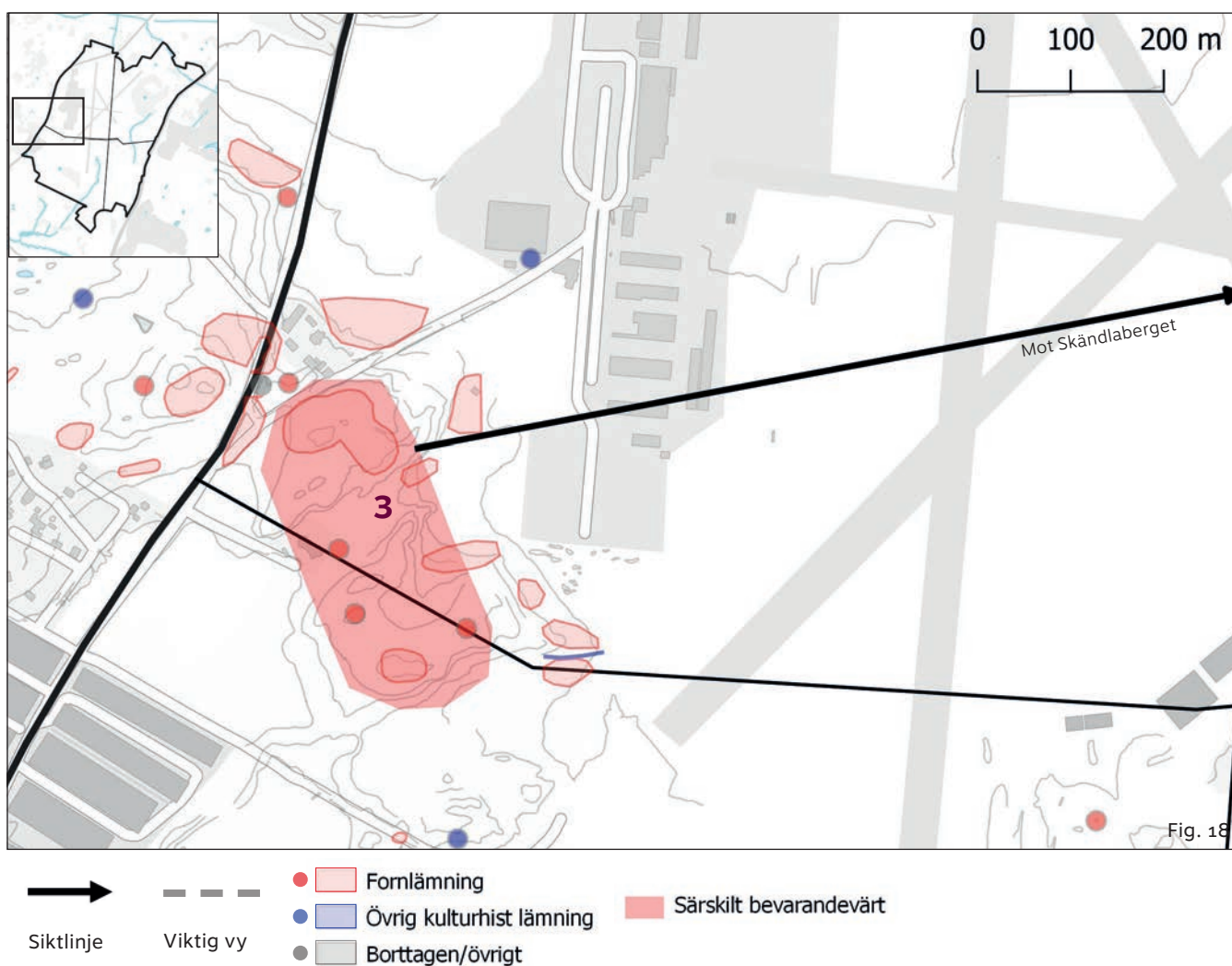

Fig. 17. Siktlinje från gravmiljö 3 mot Skändlaberget.

SÄRSKILT BEVARANDEVÄRDA MILJÖER

Gravmiljö 3 bedöms vara särskilt bevarandevärd. Fornlämningarna bildar en komplex miljö där de ensamliggande gravarna föregår och delvis överlappar gravfälten i tid, varför en kontinuitetslinje kan dras från yngre bronsålder till senare delen av järnåldern. Klustringen av gravfält är unik inom programområdet. Tillsammans med de ensamliggande gravarna bildar de en stark gravmiljö från brons- och järnålder.

Från den bevarandevärda miljön undantags gravfält L1970:6798 samt domarringen L1970:6407, som är skadade.

DELOMRÅDE 2

KARAKTÄRISERING AV OMRÅDETS FORNLÄMNINGAR

Områdets fornlämningar ligger till stor del på och vid foten av höjdparter längs delområdets östra sida. Ett undantag gäller grav- och boplatssmiljön i norr som är belägen på en större plåtå. Miljöerna är varierade och representerar såväl sten-, brons- och järnålder som historisk tid. Boplatser dominerar, med inslag av gravar. De historiska lämningarna har en stor variation. På flera platser ligger de förhistoriska lämningarna i ett utpräglat historiskt kulturlandskap.

Nedan beskrivs de samlade miljöer som redovisas på kartan. Utöver dessa finns fornlämningar i form av enstaka boplatser och stensättningar som inte beskrivs närmare.

FORNLÄMNINGSMILJÖER

4. Grav- och boplatssmiljö brons-/järnålder utgörs av fyra boplatser samt sju gravar (högar och stensättningar) från bronsålder/järnålder. Huvuddelen av lämningarna ligger samlade på en öppen plåtå i äldre betesmark, strax öster om Solbergs gamla bytomt.

5. Solbergs gamla bytomt har medeltida anor men övergavs efter laga skiftet. Ovan mark finns endast vaga spår efter bebyggelsen, men fossil åkermark i form av bandformiga åkerparceller finns registrerad som en övrig kulturhistorisk lämning. Såväl den gamla byvägen som själva bykullen är iögonfallande karaktäristiska enheter i landskapet.

6. Avrättningsplatsen utgörs av en s.k. plats med tradition i form av ett stenblock med namnet *Domarestenen*. I närheten av denna övriga kulturhistoriska lämning redovisar de historiska kartorna en avrättningsplats (Connelid 2021, s. 34). Den exakta platsen är dock osäker. Enligt uppgift i KMR ska den sista verksamheten på platsen ha ägt rum 1838.

7. Boplatssmiljö stenålder (norra delen av flygflottiljkullen): ett pärlband av boplatser

från äldre och yngre stenålder, orienterade mot nordost och belägna längs den äldre strandlinjen på en forntida ö, mellan 17 och 22 m över havet.

8. Boplatssmiljö stenålder Boplatssmiljö med två lokaler från äldre stenålder högt belägna på 23-27 m över havet, samt en lokal från yngre stenålder belägen nedanför berget ca 18-19 m över havet. Inom den yngre stenåldersboplatser L2021:8778 finns fynd från den i göteborgstrakten mindre vanliga trattbägarkulturen.

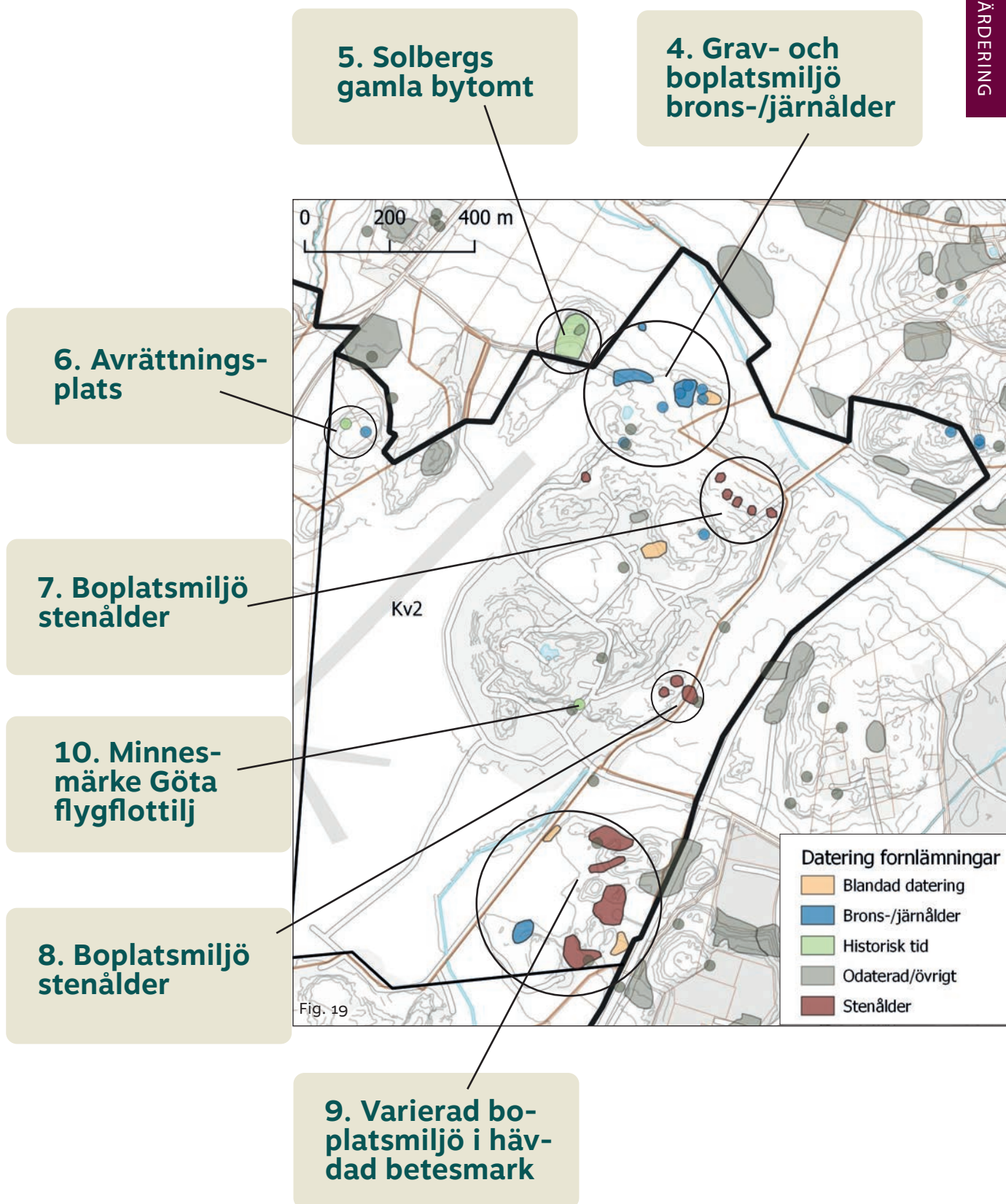
9. Varierad boplatssmiljö i hävdad betesmark. Miljön utgörs av ett flertal boplatser från huvudsakligen stenålder, men även med yngre dateringar till brons-/järnålder. En boplatss innehåller möjliga spår av lågteknisk järnframställning (L2021:8777). Boplatserna är belägna i ett delvis välhävdad beteslandskap i olika terränglägen, 16-28 m över havet.

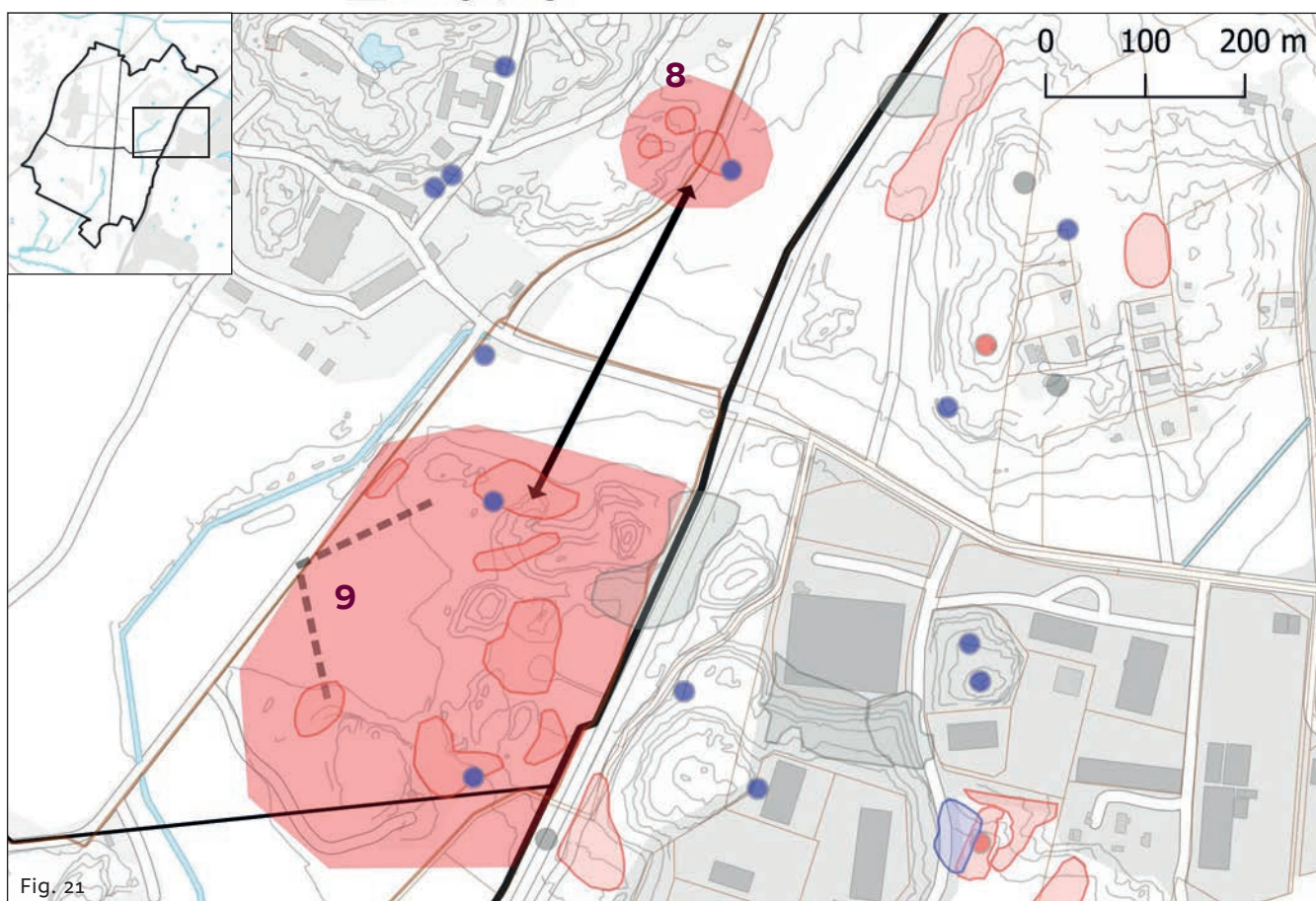
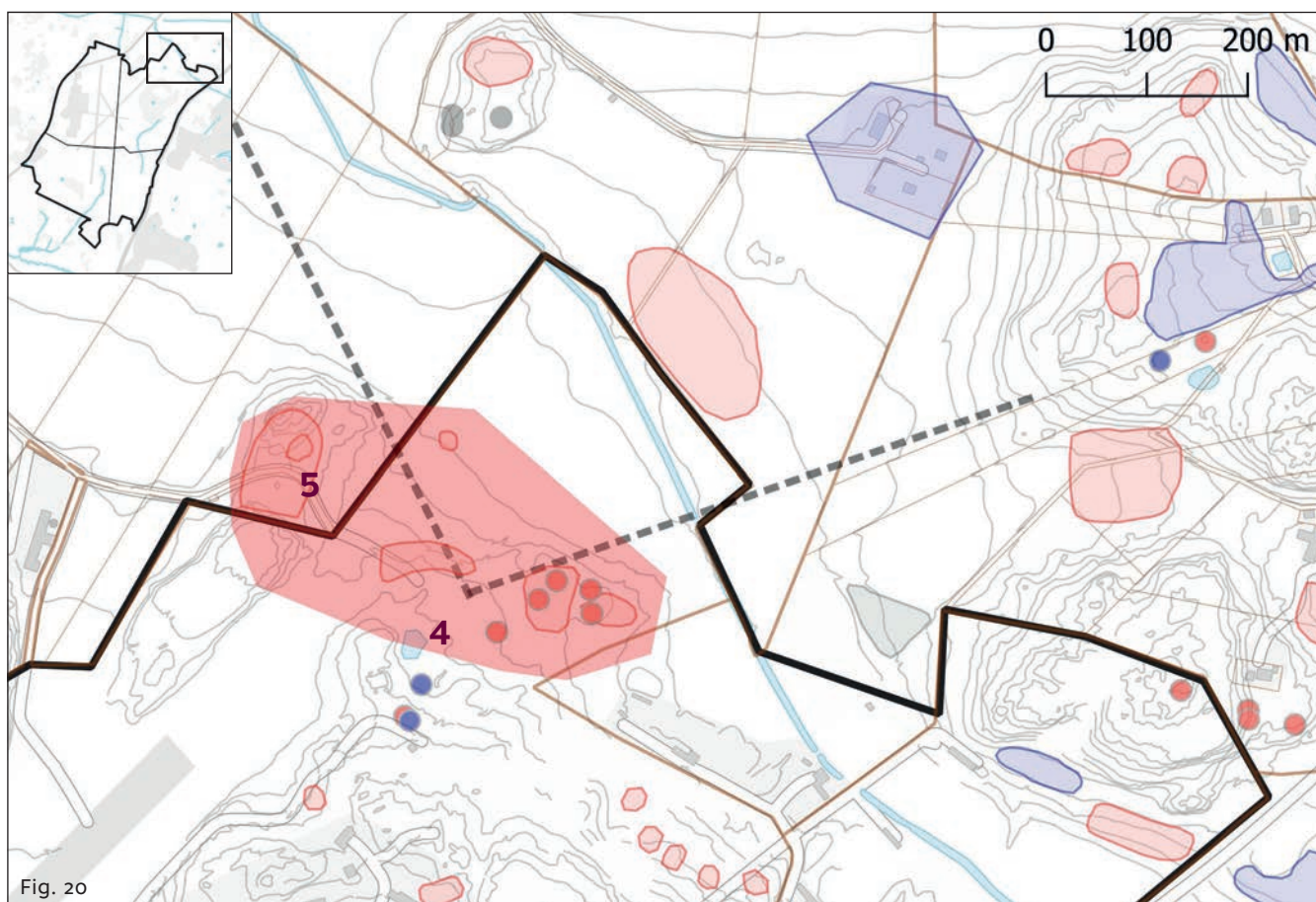
VIKTIGA SIKTLINJER OCH VISUELLA SAMMANHANG

Fornlämningssmiljöerna har i stor utsträckning visuella kopplingar åt norr och öst, dvs. ut från programområdet snarare än inåt områdets öppna centrala, ytor som övriga delområden.

En viktig vy utgör den åt norr orienterade utblicken från område 4 (fig. 20, 23). Här återfinns ett öppet jordbrukslandskap med betade marker, äldre bebyggda kulturmiljöer (se Acanthus 2021, s.72) och impediment med järnåldersgravfält.

En viktig siktlinje går mellan boplatssmiljöerna 8 och 9 (fig. 21, 25). De båda miljöerna har under yngre stenålder legat på var sin sida om ett smalt sund. Dagens öppna landskap mellan dem innebär att detta förhållande fortfarande är förstäligt och läsbart.

SÄRSKILT BEVARANDEVÄRDA MILJÖER

Tre fornlämningsmiljöer i delområde 2 bedöms som särskilt bevarandevärda:

- Den förhistoriska grav- och boplatssmiljön (4) och Solberg gamla bytomt (5) betraktas som en samlad fornlämningsmiljö. Kombinationen av gravar och boplatser från samma tidsperiod är vetenskapligt mycket värdefull. Sammanhanget med det historiska kulturlandskapet är starkt vilket ger området ett långt tidsdjup. De sydligaste gravarna ligger i delvis andra lägen och undantas här.

Bykullen tillsammans med gårdesgårdar, betade marker och den gamla slingrande byvägen bildar en vacker kulturmiljö. Den gamla vägen leder till grav- och boplatssmiljön. Kulturmiljön kring Solbergs gamla tomt bedöms som värdefull och karaktärsskapande såväl i kulturmiljöinventeringen (Acanthus 2021, s. 23f) som i den arkeologiska utredningens landskapshistoriska studie (Connelid 2021).

- Boplatssmiljö stenålder (8). Fornlämningsmiljön visar relationen mellan de äldre och de yngre stenåldersboplatsernas närliggande men olika lägen i landskapet. Spåren av trattbägarkulturen ger den yngre boplatssmiljön ett högt vetenskapligt värde. De äldre boplatsernas läge intill en smal dal och siktlinjen söderut mot öppna marker som tidigare utgjort öppet vatten ger en förståelse för boplatsernas läge i landskapet.

- Varierad boplatssmiljö (9). Kombinationen av boplatser från en mycket lång tidsperiod (äldre stenålder till järnålder) med en samlad, men varierad, placering i terrängen speglar de olika tidsperiodernas landskapsanvändning på ett tydligt sätt. Norra och västra delarna av höjdläget omfattar ett välhållet kulturlandskap med naturbetesmarker och stenmurar, omgivet av yngre åkermark. Betsmiljön beskrivs i den landskapshistoriska analysen i Steg 1 som "unik inom området" och bedöms som kombinerad natur-/kulturmiljö ha ett mycket högt bevarandevärde (Connelid 2021, s. 39). Kombinationen av arkeologiska värden och historiskt kulturland-

skap ger området ett högt upplevelse- och bevarandevärde.

ÖVRIGA MILJÖER/OBJEKT

Två övriga kulturhistoriska lämningar inom delområde 2 har ett högt kulturhistoriskt värde trots begränsat lagskydd och bör visas hänsyn. Det gäller avrättningsplatsen (6) L1968:7616, en så kallad naturbildning med tradition, samt minnesmärket L1968:7624 (10), en inskription på en berghäll med flygvapnets symbol, förbandsnummer och två jaktplan.

Avrättningsplatsen är en av få i kommunen, och utgör en del av det historiska landskap som representeras av de äldre byarna/gårdarna med vägsträckor, hägnader och odlingslandskap.

Minnesmärket är en del av kulturmiljön vid Göta flygflottilj, med högt kulturhistoriskt värde enligt tidigare underlag (Acanthus 2021).

Fig. 22. Grav- och boplatSMiljö 4. Till höger syns gravhög L1968:7595, i bakgrunden boplatS L2021:8771. Foto mot nordväst.

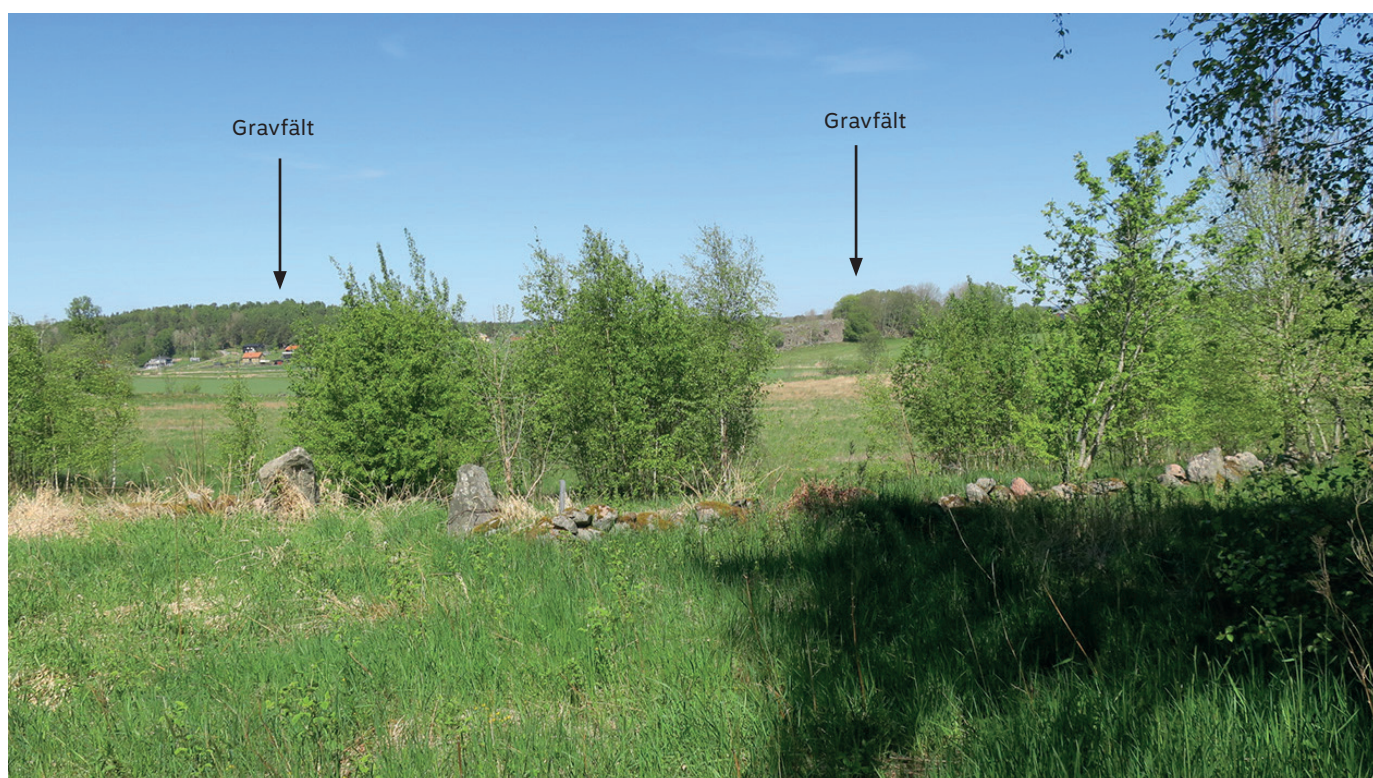

Fig. 23. Utsikt från grav- och boplatSMiljö 4 mot gravmiljöer i norr. Till vänster syns modern bebyggelse i Askesby, till höger gravfält inom Trädets marker. Jämför fig. 20. Foto mot norr.

Fig. 24. Boplatsmiljö 9 med betesmark och stengärdesgårdar. Boplatserna L2021:8773, L2021:8774 och L2021:8776 kringgärdar de markerade topparna. Foto mot sydost.

Fig. 25. Siktlinje från den yngre stenåldersboplatsen inom boplatsmiljö 8 mot boplatsmiljö 9 (jämför fig. 21). Foto mot sydväst.

DELOMRÅDE 3

KARAKTÄRISERING AV OMRÅDETS FORNLÄMNINGAR

Fornlämningarna inom delområdet består nästan uteslutande av boplatser och stensättningar, med undantag för ett gravfält och en torplämning. Boplatserna har dateringar dels till stenålder, dels till bronsålder/äldre järnålder. Som i övriga delområden är lämningarna koncentrerade till impediment och höjder.

Brons-/järnåldersboplatserna hänger samman med stensättningarna, som utgör gravar från perioden. Dessa lämningar relaterar troligen till området strax öster om programområdet där ett stort antal delvis unika lämningar från perioden är kända i området kring Steneby och Stora Holm (Kegel 2022).

FORNLÄMNINGSMILJÖER

11. Boplatser, gravar och torp vid Aero-seum. Kring Aeroseumberget finns en relativt disparat fornlämningsmiljö. Flera förhistoriska boplatser, huvudsakligen från stenålder, ligger kring bergets fot, framför allt på västsidan. På berget finns två gravar i form av stensättningar från brons-/järnålder, därtill en

torplämning från historisk tid. Delar av miljön ligger inom kvadrant 4.

12. Grav och boplatser brons-/järnålder. På impedimentet undersöktes 2001 en liten boplatser från yngre bronsålder/äldre järnålder med verksamhet relaterad till djurhållning och bete (Sandin 2001). På östsidan impedimentet ligger en stensättning från samma tidsperiod.

13. Gravar och boplatser i ekbacke. Den sydligaste delen av miljön utgörs av ett iögonfallande kulturlandskap med uppväxta ekar och stengärdesgårdar på en yta som hävdas som vall. I denna miljö ligger delområdets enda järnåldersgravfält. Norrut, längs samma höjdrygg ligger en stensättning och fyra boplatser med varierade dateringar.

VIKTIGA SIKTLINJER OCH VISUELLA SAMMANHANG

Aeroseumberget ligger på många sätt mitt i programområdet, med utsikt åt samtliga väderstreck. De viktigaste vyerna sträcker sig dock åt söder/väster och beskrivs närmare under Delområde 4.

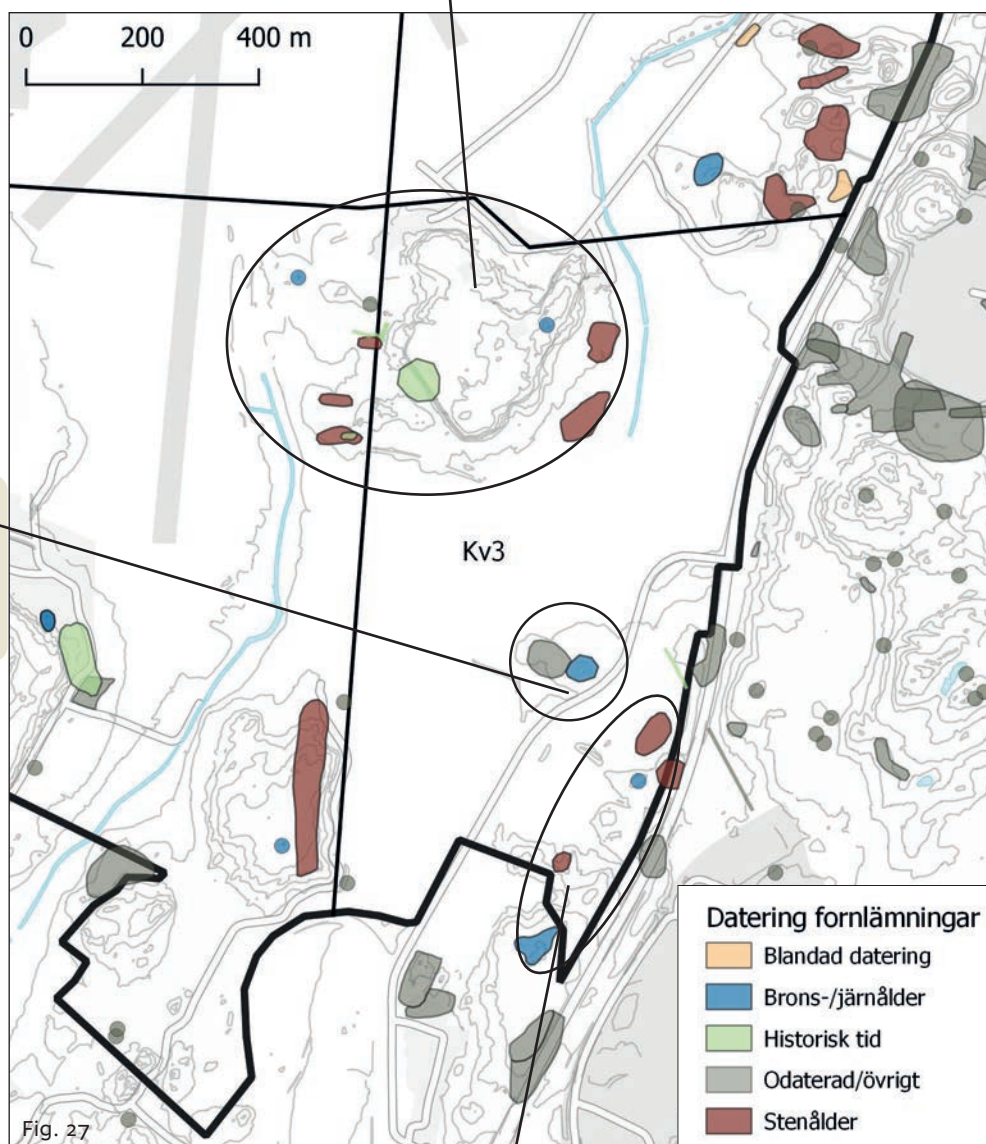
Grav- och boplatsermiljön i söder (13) är bäst

Fig. 26. Vy mot östsidan av Aeroseumberget. I förgrunden impedimentet där den undersökta brons-/järnåldersboplatser L1970:6606 var belägen (miljö 15). Foto mot norr.

11. Boplatser, gravar och torp vid Aerozeum

12. Grav och boplatser brons-/järnålder

13. Gravar och boplatser i ekbacke

synlig från östsidan och Hisingsleden. På grund av växtlighet är vyn mot övriga programområdet något begränsad och miljön upplevs som något isolerad. Siktfältsanalysen visar dock att området har en potentiell synlighet åt samtliga väderstreck. Dominansen av lövträd gör också att sikten åt väst ökar under vinterhalvåret.

SÄRSKILT BEVARANDEVÄRDA MILJÖER

Grav- och boplatSMiljön (13) med den iögonfallande ekbacken i söder har ett högt bevarandevärde som också lyfts i tidigare

underlag (Connelid 2021, s. 39). Gravfältets läge på krönet av kullen är pedagogiskt tydligt. Kulturlandskapet med uppväxta ekar, gräsbevuxna kullar och omgivande stengärdesgårdar har ett högt upplevelsevärde, där natur- och kulturmiljön förstärker varandra. Norra delen av grav- och boplatSMiljön hänger topografiskt samman med ekbacken men är beväxt med igenväxande naturlövskog. Läget för stensättningen L1970:7424 är trots vegetationen pedagogiskt tydligt, på ett markerat impediment i tidigare betesmark där enbuskar skvallrar om ett tidigare öppet landskap.

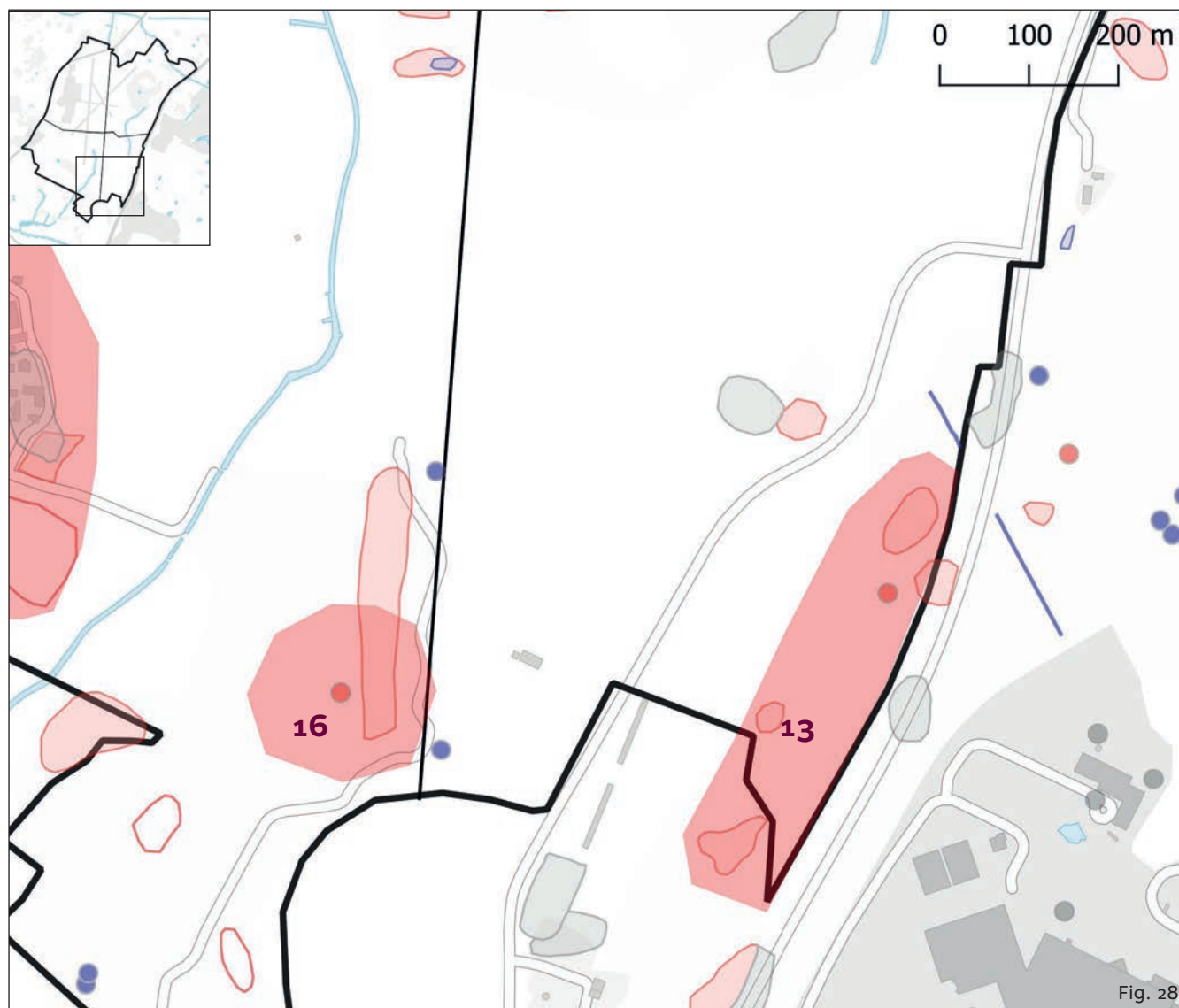

Fig. 28

Fig. 29. Gravfältet L1970:6575 bland ekarna inom bevarandemiljö 13. Foto mot norr.

Fig. 30. Det markerade impedimentet med stensättning L1970:7424 i norra delen av bevarandemiljö 13.
Foto mot väst.

DELOMRÅDE 4

KARAKTÄRISERING AV OMRÅDETS FORNLÄMNINGAR

Landskapet mellan Alleby och Skra Bro i Björlanda, vilket delområde 4 ansluter till, måste betraktas som ett av de mest fornlämnings-täta i kommunen. Boplatser från hela förhistorien dominerar och antalet kända lämningar under mark är mycket stort, delvis på grund av tidigare arkeologiska utredningar. Boplatserna ligger till stor del högt i terrängen, vilket innebär att de kan dateras antingen till den äldsta stenåldern eller till brons-/järnålder, då strandlinjen inte längre var relevant.

Utöver boplatser karaktäriseras området av få men delvis framträdande gravlämningar samt en nära koppling mellan det förhistoriska och det historiska landskapet, särskilt vid Alleby. Detta kan exemplifieras med den borttagna blästbrukslämningen L1970:7440 som undersöktes på 1980-talet. Spåren av lågtek-nisk järnframställning från äldre järnålder är ovanliga inom kommunen och inte kända från programområdet i övrigt.

FORNLÄMNINGSMILJÖER

11. Boplatser, gravar och torp vid Aero-seum. Se Delområde 3.

14. Fossil åkermark och andra historiska spår. Område med lämningar från senare his-torisk tid, såsom fossila åkrar, torplämningar, hägnader, brunnar/kalkällor och en stentäkt. Den fossila åkermarken och byggnadsläm-ningarna har sannolikt koppling till torp som etablerats efter laga skiftet (Connelid 2021, s. 43). Samtliga lämningar klassades vid regist-reringstillfället som övriga kulturhistoriska lämningar, men enskilda objekt kan utifrån 2013 års ändringar i kulturmiljölagen möjligen uppfylla kriterierna för fornlämning.

15. Omfattande boplatismiljö med gravar och bytomt vid Alleby. Området från Alle-by och västerut innefattar ett mycket stort antal boplatser med varierade dateringar. De ligger dels i slänterna och vid foten av berget på samma sätt som den historiska bytomten, dels uppe på berget. På höjderna finns ensta-

ka stensättningar från brons-/järnålder men också ett järnåldersgravfält (L1970:6474). Detta är beläget på berget strax ovanför byn. Den tidigare nämnda blästbrukslämningen har legat strax intill bytomten. Bytomten är bebyggd och därför inte fornlämningsklas-sad.

16. Monumental gravhög samt boplatser. På krönet av det framskjutande berget norr om galoppbanan och Lexby ligger en stor gravhög (L1970:7200), sannolikt från mellersta järnåldern. Högen är ca 12 m i diameter och 1,3 m hög. Strax öster om gravlämningen finns en stenåldersboplatser som delundersök-tes på 1970-talet. Sannolikt finns ytterligare boplatser i närheten.

VIKTIGA SIKTLINJER OCH VISUELLA SAMMANHANG

Aeroseumberget ligger på många sätt mitt i programområdet, med utsikt åt alla håll. Från västra sidan av berget har man en mycket god utblick över stora delar av planområ-det, från flygflottiljen i norr till Alleby i söder. Madbäckens dalgång mellan Alleby (15) och Lexbyområdet (16) framträder tydligt söderut (fig. 32, 34). Till skillnad från de öppna vyerna norrut från delområde 2 visar denna vy den mer kuperade karaktären i denna del av land-skabet (jämför Acanthus 2021, s. 57).

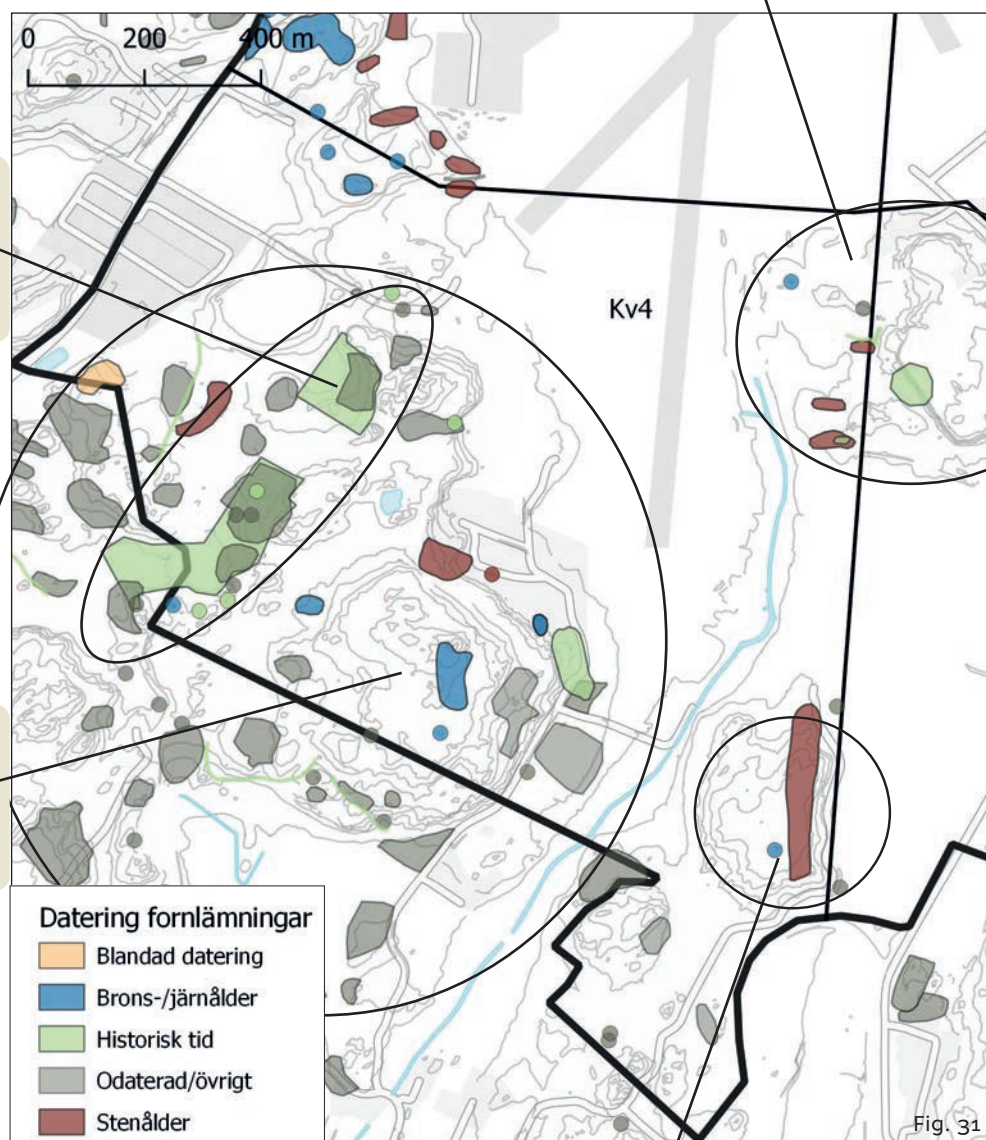
Från Alleby bytomt riktas blicken framför allt norrut (fig. 33), mot de öppna ytorna på flyg-platsområdet och angränsande höjdparter, framför allt Aeroseumberget (11) och avrätt-ningskullen vid Solberg (6).

En viktig *potentiell* siktlinje går mellan gravfäl-tet L1970:6474 väster om Alleby bytomt och den monumentala gravhögen (L1970:7200) tvärs över Madbäckens dalgång (fig. 34). De båda lämningarna är troligen ungefär sam-tida. Utan vegetation skulle utblicken härifrån vara omfattande, med en särskilt tydlig kopp-ling åt Allebyhålet.

**11. Boplatser,
gravar och torp
vid Aeroseum**

**14. Fossil åker-
mark och andra
historiska spår**

**15. Omfattande
boplatSMiljö,
gravar och by-
tomt**

**16. Monumen-
tal gravhög
samt boplatS**

Fig. 32. Vy från västra delen av Aeroseumberget mot Alleby och miljö nr 15 (jämför fig. 34). Foto mot sydväst.

Fig. 33. Vy från Alleby mot nord-nordost (jämför fig. 34).

SÄRSKILT BEVARANDEVÄRDA MILJÖER

- **Östra delen av boplatSMiljön vid Alleby (15).** Det nära förhållandet mellan det förhistoriska och det historiska landskapet med boplatSLämningar, gravfält och en historisk bytomt har en pedagogisk tydlighet som framgår särskilt tydligt kring Alleby. Att såväl boplatS- som gravlämningar finns inom miljön förstärker helhetsintrycket. Kontinuiteten i landskapet går att se och förstå, särskilt där boplatSLämningarna ligger längs bergets fot.

- **Den monumentala gravhögen (16)** är ovanligt stor för en ensamliggande hög i Göteborg. Storleken kombinerad med dess monumentala läge ger ett mäktigt intryck, trots att berget idag är igenslyat. Den närliggande boplatSen har sannolikt ingen koppling till gravlämningen.

- Del av gravmiljön vid Högstena (3) tangerar norra änden av det aktuella delområdet (se Delområde 1).

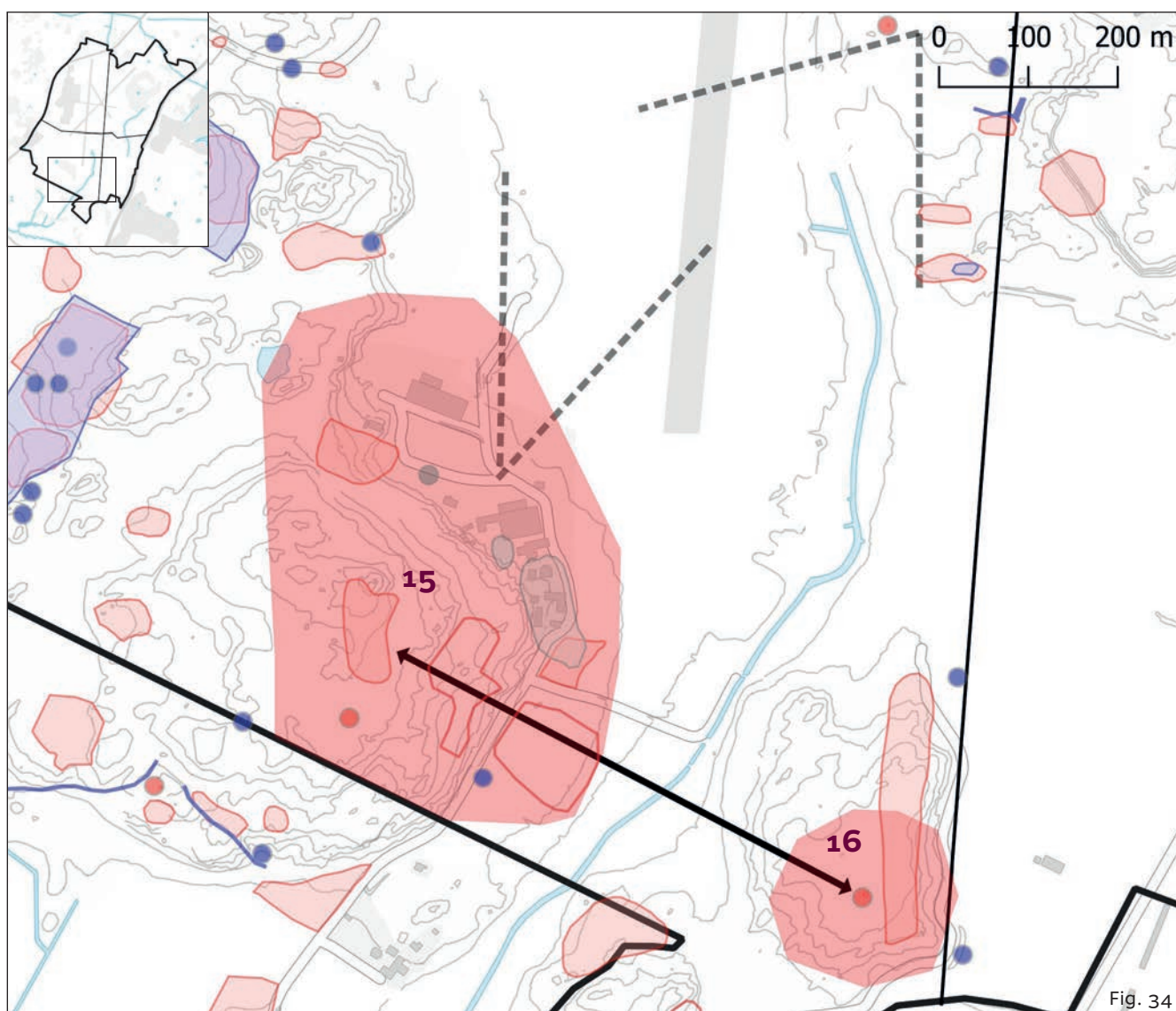

Fig. 34

Fig. 35. Vy över Alleby och den bevarandevärda miljön nr 15 med boplatser och gravfält. Foto mot söder.

Fig. 36. Norra Alleby och miljö nr 15, mot väst. Boplats L1970:7328 ligger i slänten intill sentida bebyggelse. Jämför fig. 35.

Fig. 37. Den monumentala gravhögen L1970:7200, bevarandevärd miljö nr 16. Högen hålls ren från sly.

SAMMANFATTANDE VÄRDERING

BEVARANDEVÄRDA MILJÖER, SIKTLINJER OCH VIKTIGA VYER

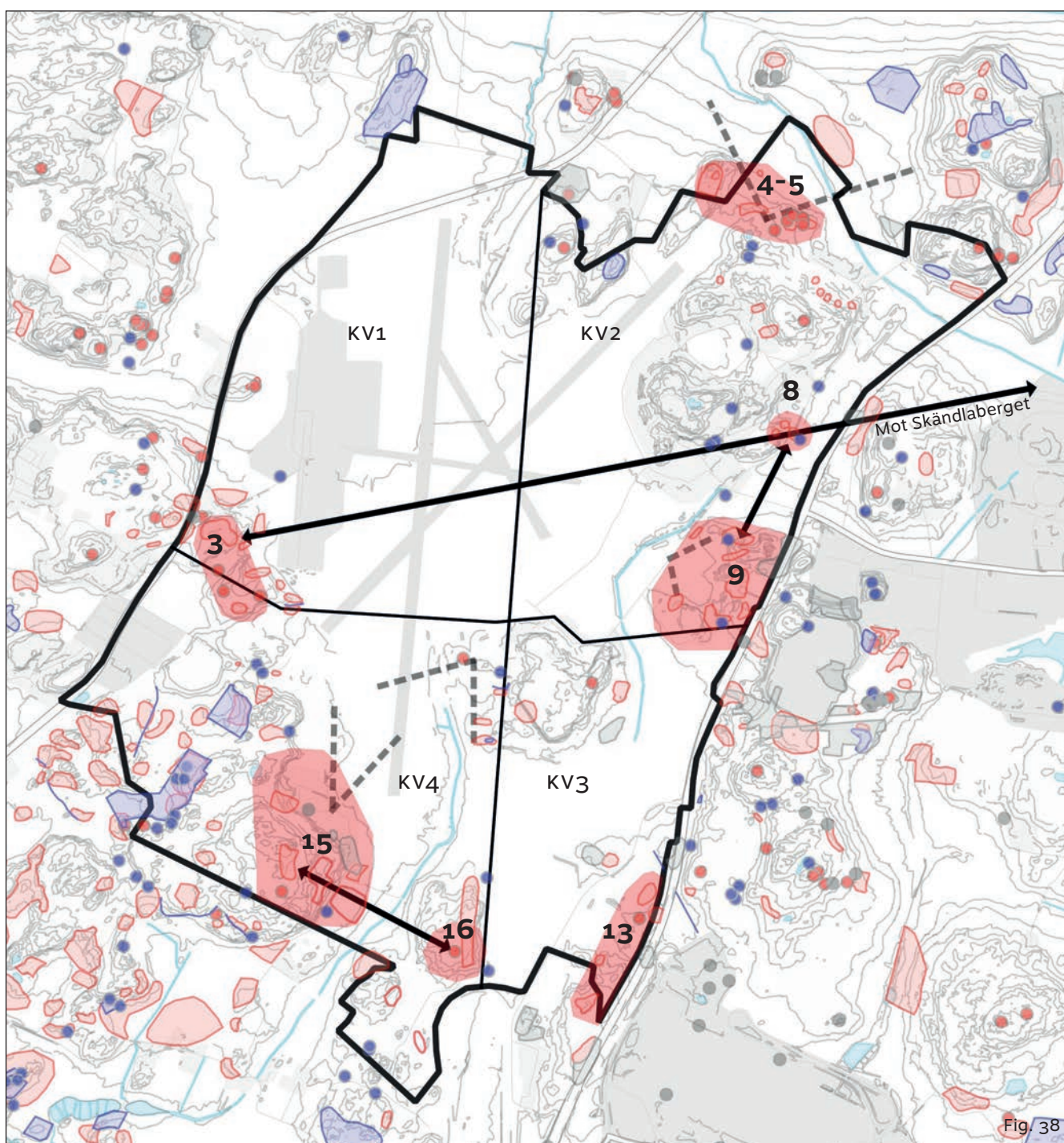

Fig 38

PÅVERKAN OCH HÄNSYNSBEHOV

Fig. 39

→ Siktlinje

--- Viktig vy

● Fornlämning
● Övrig kulturhist lämning
● Borttagen/övrigt
■ Särskilt bevarandevärt

Betydande påverkan /olämpligt läge

Risk för betydande påverkan

Indirekt påverkan

Tre nivåer av påverkan

- **Betydande påverkan:** exploatering inom ytan innebär en kraftigt negativ påverkan på fornlämningsmiljön. Ytan är ur kulturmiljösynpunkt olämplig för exploatering.
- **Risk för betydande påverkan:** exploatering inom ytan kan innebära kraftigt negativ påverkan på fornlämningsmiljön. Anpassning och varsamhet i relation till kulturmiljö och landskapsbild krävs för att möjliggöra exploatering i någon omfattning.
- **Indirekt påverkan:** exploatering kan innebära påverkan på fornlämningsmiljö genom förändrade siktlinjer, vyer och landskapsrum. Exploatering bör ske med hänsyn till fornlämningsmiljö och landskapsbild.

BEDÖMNING AV RISK FÖR PÅVERKAN OCH HÄNSYNSBEHOV

Fornlämningsmiljö 3

— **A. Risk för betydande påverkan:** Exploatering direkt öster om berget riskerar att påverka vyn österut från gravmiljön i Högstena och isolera fornlämningsmiljön från det öppna/låglänta landskapet och den visuella kontakten med andra fornlämningsmiljöer. Topografin bör lämnas intakt och en buffertzon hållas mot berget. Höjden på eventuell bebyggelse bör anpassas i relation till berget.

— **B. Indirekt påverkan:** Höjden på eventuell bebyggelse kan påverka siktlinjen mot Skändlaberget och vyn över det öppna/låglänta landskapet. Höjden på eventuell bebyggelse bör anpassas i relation till fornlämningsmiljön.

Fornlämningsmiljö 4-5

— **C. Betydande påverkan:** Exploatering direkt sydväst om fornlämningsmiljön innebär direkt påverkan på fornlämningarna samt ett kraftigt förändrat landskap som påverkar upplevelsen av kulturmiljön mycket negativt. Exploatering inom ytan bedöms som olämplig.

— **D. Risk för betydande påverkan:** Exploatering som kraftigt förändrar topografin riskerar att ge stor påverkan på kulturmiljön och upplevelsen av densamma. Anpassning till topografin, anpassning av bebyggelsens höjd och skala samt en buffertzon mot fornlämningsmiljön krävs för att minska risken.

Fornlämningsmiljö 8 och 9

— **E. Betydande påverkan:** Exploatering omedelbart norr och väster om fornlämningsmiljö 9 skulle kraftigt försämra upplevelsen av natur- och kulturmiljön. Om siktlinjen mellan miljö 8 och 9 bryts försämras förståelsen av fornlämningarnas läge i landskapet. Exploatering inom de markerade ytorna bedöms som olämplig.

— **F. Risk för betydande påverkan:** Exploatering direkt söder om berget riskerar att isolera fornlämningsmiljö 9 från det omgivande landskapet och minska läsbarheten. Eventuell bebyggelse bör anpassas i höjd och en buffertzon hållas mot berget.

— **G. Indirekt påverkan:** Fornlämningsmiljö 9 riskerar att upplevas som isolerad från det

omgivande landskapet och förståelsen av den försvåras. Ett grönt stråk bör behållas mellan miljö 9 och 16.

Fornlämningsmiljö 13

— **J. Betydande påverkan:** Exploatering inom ytan riskerar att kraftigt påverka upplevelsen av natur- och kulturmiljön som helhet. Fornlämningsmiljön ligger på en låg höjddrygg varför redan låg bebyggelse ger påverkan. Exploatering inom ytan bedöms som olämplig.

— **K. Risk för betydande påverkan:** Exploatering inom ytan riskerar att isolera fornlämningsmiljön och ge en indirekt men kännbar påverkan. Eventuell bebyggelse bör anpassas i höjd och skala.

Fornlämningsmiljö 15

— **H. Betydande påverkan:** Exploatering bryter den viktiga vyn norrut och helhetsupplevelsen av fornlämnings- och kulturmiljön som följer berget. Bebyggelse inom ytan bedöms som olämplig.

— **I. Risk för betydande påverkan:** Exploatering kan ge direkt påverkan på fornlämningar inom miljön genom att förändra helhetsupplevelsen av fornlämnings- och kulturmiljön. Ny bebyggelse bör anpassas till skala och höjd på befintlig bebyggelse och undvika ingrepp i fornlämning.

Fornlämningsmiljö 16

Den planerade exploateringen påverkar fornlämningsmiljön i begränsad skala och endast indirekt och kommenteras inte vidare.

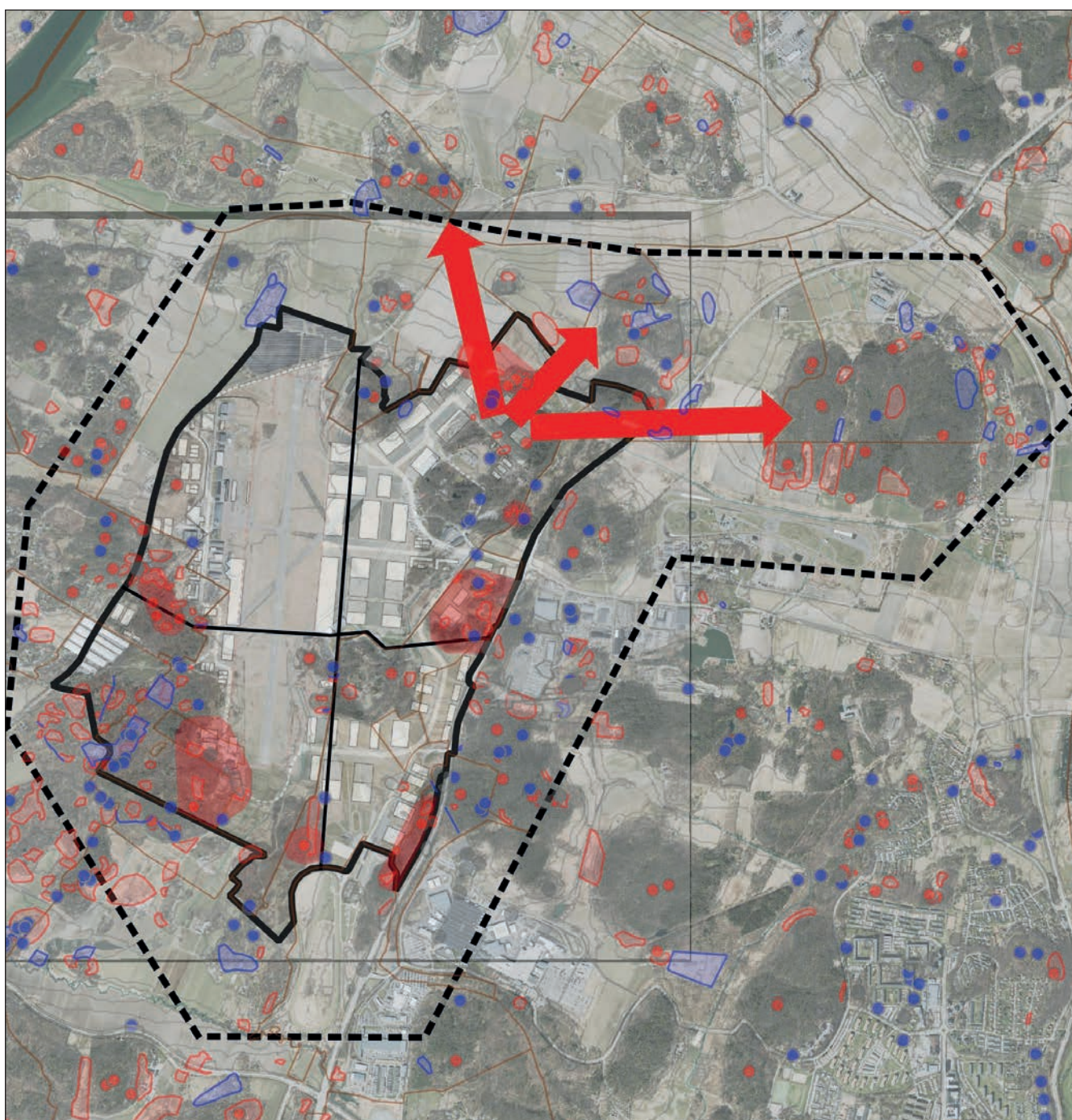
GENERELLA HÄNSYNSBEHOV

- Förhållandet mellan topografiska höjdlägen och låglänta ytor bör behållas genom att bebyggelsen håller en lägre nivå närmast höjder. Buffertzoner utan bebyggelse kan skapas närmast höjdlägen/topografiskt markerade platser.
- Befintlig topografi bör behållas och plansprängning i möjligaste mån undvikas.

PÅVERKAN PÅ NÄROMRÅDET

Utifrån fältiakttagelser och siktfältsanalys framgår att exploatering inom programområdet framför allt påverkar fornlämningsmiljöer norr och nordost om programområdet (fig. 40).

- Norrut vidtar Säves många gravfält och andra gravmiljöer, belägna på impediment och höjder. Dessa riskerar att påverkas negativt av stora förändringar i topografi och tillägg av storskalig bebyggelse i norra delen av programområdet.
- Öster om programområdet ligger det fornlämningstäta Skändlaberget. Berget är redovisat som ett värdefullt kulturlandskap i stadens bevarandeprogram (Lönnroth 1999). Västra Skändlaberget reser sig över 60 m över havet, vilket innebär god sikt åt öster och programområdet. Exploatering i programområdets norra del kan inverka negativt på upplevelsen av kulturmiljöerna på berget, framför allt vid stora förändringar på topografi, landskapsbild och bebyggelsens skala.

- ➔ Påverkan
 ● Fornlämning
 ● Övrig kulturhist lämning
 ● Borttagen/övrigt
 ■ Särskilt bevarandevärt

Fig. 40. Påverkan på närområdet

KÄLLOR

Acanthus arkitektur & kulturvård. 2021. *Kulturmiljöinventering för program för Säve*. Med Castellum och COWI. 2021-06-24.

Aldén Rudd 2021a. *Säve flygfält. Åseby 1:5, Lexby 2:6 m. fl., Tuve, Säve och Björlanda socknar, Göteborgs kommun. Arkeologisk utredning steg 1*. Rapport 2021:3. Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ.

Aldén Rudd 2021b. *Åseby 7:2. Säve socken, Göteborgs kommun. Arkeologisk utredning Steg 2*. Rapport 2021:7. Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ.

Aldén Rudd 2022. *Säve flygfält - Norra delen. Åseby 1:5 m. fl., Björlanda, Tuve och Säve socknar, Göteborgs kommun. Arkeologisk utredning steg 2*. Rapport 2022:3. Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ.

Bergström, Ulf; Pile, Otto; Curtis, Philip & Eliasson, Thomas. 2022. *Göteborgsområdets berggrund, jordarter och geologiska utveckling*. SGU-rapport 2021:31. Sveriges geologiska undersökning.

Connelid, Pär. 2021. Kart- och arkivstudie. Bilaga 2 i Aldén Rudd, P. *Säve flygfält. Åseby 1:5, Lexby 2:6 m. fl., Tuve, Säve och Björlanda socknar, Göteborgs kommun. Arkeologisk utredning steg 1*. Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ.

Johansson, Thomas & von der Luft, Magnus. 2006. *Nya fornlämningar vid Säve Multisportarena*. Arkeologisk rapport från Göteborgs Stadsmuseum 2006:15. Göteborgs Stadsmuseum.

Kegel, Karolina. 2022. *Utredning mellan Steneby och Stora Holm*. Arkeologisk rapport från Göteborgs Stadsmuseum 2022:08. Göteborgs Stadsmuseum.

Lönnroth, Gudrun (red.). 1999. *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg: ett program för bevarande. D. 1*. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret.

Ragnesten, Ulf. 1988. *Rapport över arkeologisk förundersökning för Västgas II i Göteborgs kommun nov 1988*. Arkeologisk arkivrapport 1988:01. Göteborgs Stadsmuseum.

Ragnesten, Ulf. 2013. *Arkeologisk rapport från Göteborgs Stadsmuseum 2013:04*. Göteborgs Stadsmuseum.

Ragnesten, Ulf. 2021. *Förhistoria i Säve*. Arkeologisk rapport från Göteborgs Stadsmuseum 2021:02. Göteborgs Stadsmuseum.

Rudd, Petra & Sandin, Mats. 2004. *Mästerskapsbana för golf i Björlanda*. Arkeologisk rapport från Göteborgs Stadsmuseum 2004:48. Göteborgs Stadsmuseum.

Sandin, Mats 2001. Två boplatser från yngre bronsålder. *Fynd: Tidskrift för Göteborgs stadsmuseum och Fornminnesföreningen i Göteborg*. Nr 1-2/01, s. 16-22.

BILAGA 1.

SAMTLIGA LÄMNINGAR

Lämningsnr	Typ	Antikvarisk bedömning
L1959:289	Boplats	Fornlämning
L1959:448	Boplats	Fornlämning
L1959:3444	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1960:3332	Boplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1960:3333	Boplats	Ingen antikvarisk bedömning
L1960:3346	Boplats	Fornlämning
L1960:3614	Boplatssområde	Fornlämning
L1960:4828	Boplats	Fornlämning
L1960:4832	Boplats	Fornlämning
L1960:4839	Stensättning	Fornlämning
L1960:4840	Boplats	Fornlämning
L1960:4866	Husgrund	Övrig kulturhistorisk lämning
L1960:4868	Torplämning	Övrig kulturhistorisk lämning
L1960:4869	Boplats	Fornlämning
L1960:4873	Boplats	Fornlämning
L1960:4875	Brunn/kalkkälla	Övrig kulturhistorisk lämning
L1960:4876	Boplats	Fornlämning
L1960:4878	Boplats	Fornlämning
L1960:4879	Hägnadssystem	Övrig kulturhistorisk lämning
L1960:4881	Boplats	Fornlämning
L1960:4882	Hägnad	Fornlämning
L1960:4883	Boplats	Fornlämning
L1960:4886	Boplats	Fornlämning
L1960:4890	Boplats	Fornlämning
L1960:4892	Boplats	Fornlämning
L1960:4933	Boplats	Fornlämning
L1967:4950	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1967:5024	Brunn/kalkkälla	Övrig kulturhistorisk lämning
L1960:5025	Boplats	Fornlämning
L1960:5026	Brunn/kalkkälla	Övrig kulturhistorisk lämning
L1960:5043	Boplats	Fornlämning
L1960:5045	Fossil åkermark	Övrig kulturhistorisk lämning
L1960:5059	Boplats	Fornlämning
L1960:5060	Fossil åkermark	Övrig kulturhistorisk lämning
L1960:5064	Brott/täkt	Övrig kulturhistorisk lämning
L1960:5065	Boplats	Fornlämning
L1960:5067	Hägnad	Övrig kulturhistorisk lämning
L1960:5070	Boplats	Fornlämning
L1960:5074	Boplats	Fornlämning
L1960:5077	Boplats	Fornlämning
L1967:8162	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1967:8225	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1967:8230	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1967:8249	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1967:8250	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1968:7104	Hällristning	Fornlämning

Bilaga 1

L1968:7163	Hällristning	Fornlämning
L1968:7171	Stensättning	Fornlämning
L1968:7177	Hällristning	Fornlämning
L1968:7214	Stensättning	Fornlämning
L1968:7266	Stensättning	Fornlämning
L1968:7429	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1968:7430	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1968:7432	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1968:7492	Stensättning	Fornlämning
L1968:7516	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1968:7569	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1968:7578	Fornl likn lämn	Ingen antikvarisk bedömning
L1968:7580	Stensättning	Fornlämning
L1968:7595	Hög	Fornlämning
L1968:7596	Hög	Fornlämning
L1968:7616	Plats m tradition	Övrig kulturhistorisk lämning
L1968:7624	Minnesmärke	Övrig kulturhistorisk lämning
L1968:7683	Stensättning	Fornlämning
L1968:7716	Fornl likn lämn	Övrig kulturhistorisk lämning
L1968:7778	Hällristning	Fornlämning
L1968:7830	Bytomt	Fornlämning
L1968:7872	Fossil åkermark	Övrig kulturhistorisk lämning
L1970:6407	Stenkrets	Fornlämning
L1970:6474	Gravfält	Fornlämning
L1970:6488	Boplats	Fornlämning
L1970:6548	Hög	Ingen antikvarisk bedömning
L1970:6575	Gravfält	Fornlämning
L1970:6606	Boplats	Ingen antikvarisk bedömning
L1970:6712	Fornl likn lämn	Övrig kulturhistorisk lämning
L1970:6725	Boplats	Ingen antikvarisk bedömning
L1970:6798	Gravfält	Fornlämning
L1970:6869	Boplats	Ingen antikvarisk bedömning
L1970:6944	Fornl likn lämn	Övrig kulturhistorisk lämning
L1970:7030	Fornl likn lämn	Övrig kulturhistorisk lämning
L1970:7031	Stensättning	Övrig kulturhistorisk lämning
L1970:7032	Stensättning	Fornlämning
L1970:7056	Gravfält	Fornlämning
L1970:7168	Boplats	Fornlämning
L1970:7172	Stensättning	Fornlämning
L1970:7173	Gravfält	Fornlämning
L1970:7198	Gravfält	Fornlämning
L1970:7200	Hög	Fornlämning
L1970:7227	Stensättning	Fornlämning
L1970:7283	Stensättning	Fornlämning
L1970:7284	Stensättning	Fornlämning
L1970:7306	Boplats	Fornlämning
L1970:7310	Hög	Fornlämning
L1970:7327	Boplats	Ingen antikvarisk bedömning
L1970:7328	Boplats	Fornlämning
L1970:7310	Hög	Fornlämning
L1970:7424	Stensättning	Fornlämning

L1970:7440	Blästbrukslämn	Ingen ant bed
L1970:7449	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1970:7684	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning
L1970:7795	Boplats	Fornlämning
L2020:1617	Bytomt	Ingen antikvarisk bedömning
L2020:11535	Stensättning	Fornlämning
L2020:11587	Boplats	Fornlämning
L2021:6498	Boplats	Fornlämning
L2021:6499	Boplats	Fornlämning
L2021:6500	Boplats	Fornlämning
L2021:6501	Boplats	Fornlämning
L2021:6503	Boplats	Fornlämning
L2021:6504	Boplatssområde	Fornlämning
L2021:6505	Boplatssområde	Fornlämning
L2021:6506	Boplats	Fornlämning
L2021:8762	Boplats	Fornlämning
L2021:8763	Boplats	Fornlämning
L2021:8764	Boplats	Fornlämning
L2021:8765	Boplats	Fornlämning
L2021:8766	Boplats	Fornlämning
L2021:8767	Boplats	Fornlämning
L2021:8768	Boplatssområde	Fornlämning
L2021:8769	Boplatssområde	Fornlämning
L2021:8770	Boplatssområde	Fornlämning
L2021:8771	Boplatssområde	Fornlämning
L2021:8772	Boplats	Fornlämning
L2021:8773	Boplatssområde	Fornlämning
L2021:8774	Boplats	Fornlämning
L2021:8775	Boplatssområde	Fornlämning
L2021:8776	Boplats	Fornlämning
L2021:8777	Boplatssområde	Fornlämning
L2021:8778	Boplats	Fornlämning
L2021:8779	Boplats	Fornlämning
L2021:8780	Boplats	Fornlämning
L2022:3436	Boplats	Fornlämning
L2022:3437	Boplats	Fornlämning
L2022:3438	Boplats	Fornlämning
L2022:3447	Hägnadssystem	Övrig kulturhistorisk lämning
L2022:3442	Stensättning	Fornlämning
L2022:3443	Torplämning	Fornlämning
L2022:3444	Röjningsröse	Övrig kulturhistorisk lämning
L2022:3439	Boplats	Fornlämning
L2022:3440	Boplats	Fornlämning
L2022:3445	Färdväg	Övrig kulturhistorisk lämning
L2022:3441	Boplats	Fornlämning
L2022:xxxx	Boplats	Preliminär fornlämning (2022-10-05)
L2022:xxxx	Boplats	Preliminär fornlämning (2022-10-05)
L2022:xxxx	Boplats	Preliminär fornlämning (2022-10-05)
L2022:xxxx	Boplats	Preliminär fornlämning (2022-10-05)

BILAGA 2.

LÄMNINGAR INOM SÄRSKILT BEVARANDEVÄRDA MILJÖER

Miljö 3. Gravmiljö, Högstena

L1970:7056, L1970:7227, L1970:7172, L1970:7173, L1970:7310

Miljö 4-5. Grav- och boplatSMiljö med historisk bytomt, Solberg

L1968:7830, L1968:7872, L1968:7683, L1968:7595, L1968:7171, L1968:7596, L2020:11535, L2020:11587, L2021:8769, L2021:8770, L2021:8771

Miljö 8. Stenåldersboplatser, Flygflottiljen

L2021:8778, L2021:8779, L2021:8780

Miljö 9. Sten-, brons- och järnåldersboplatser, Furuberg

L1960:3346, L2021:8772, L2021:8773, L2021:8774, L2021:8775, L2021:8776, L2021:8777

Miljö 13. Gravar och boplatser i ekbacke

L1970:6488, L1970:6575, L1970:7424, L2022:3439, L2022:3440

Miljö 15. BoplatSMiljö, gravar och bytomt, Alleby

L1970:7328, L1970:7306, L1970:6474, L1970:7032, L2020:1617, samt två nyupptäckta boplatser som ännu saknar beteckning (2022-10-05)

Miljö 16. Monumental gravhög, Lexby

L1970:7200

Göteborgs Stadsmuseum

Norra Hamngatan 12, SE-411 14 Göteborg

Tel: +46 (0)31-368 36A 00

stadsmuseum@kultur.goteborg.se

**GÖTEBORGS
STADSMUSEUM**

goteborgsstadsmuseum.se